

Юрій РОГОВИЙ – поет, прозаїк, педагог із Полтавщини, син відомого українського письменника Феодосія Рогового. Народився 14 жовтня 1957 року в селі Устимівка Глобинського району Полтавської області в сім'ї вчителів, а згодом сам гідно продовжив їхню професійну стежу: здобув освіту на природничому факультеті Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка й упродовж 1980–2005 років працював учителем Пирогівської середньої школи Глобинського району.

Є автором та упорядником двох десятків книг, зокрема: «Мое життя – то творення любові» (1999), «Довга дорога до „Свята...“ (Слово для Батька)» (2000), «Серед білих снігів» (оповідання, 2001), «Іскра небесна» (вірші, 2001), «Покара-Покара-Покута» (колаж, 2004), «Стиглі вишині» (2004), «Роса в червону ніч» (2006), «Святвечір» (оповідання), «Маятник часу» (2007), «Удосвіта, коли не спалося» (Листи Феодосія Рогового, 2009), «Я світові потрібен як приклад, як можливість» (Зі щоденників та записників Феодосія Рогового 1954–1992 рр., 2009), «Посульська Тризна» (2009), «Безневий сніг» (2010), «Медова повінь» (2011), «Самотній Ангел» (2012), «Зоряні криниці» (2013), «Яблучний Спас» (2013), «Тринадцятий Апостол, або Сподівання Добра і Справедливості» (2014), «Мірило часу» (2014), значної кількості публікацій у періодиці.

Лауреат премії імені Д. Нитченка (2008), член Національної спілки письменників України (2012).

ДОВГА ДОРОГА ДО «СВЯТА...»

(СЛОВО ДЛЯ БАТЬКА)

Художньо-документальна повість

1. Короткі «Провідини»

1973 року столичне видавництво «Молодь» видрукувало невеличку збірку оповідань «Провідини» полтавського автора, тодішнього власного кореспондента обласної молодіжної газети «Комсомолец Полтавщини» – Феодосія Рогового. У мініатюрній анотації говорилося, що «це розповідь про людей села, з їх радощами і тривогами, з повсякденними турботами». Всього збірка вмістила десять коротких оповідань, написаних протягом 1966–1968 років. (Рукописні варіанти оповідань кілька разів переписувалися, тому під ними можна зустріти й інші дати: 1970 чи 1971).

Вихід книжечки пройшов практично непомітно, і лише один раз тодішнє керівництво Спілки письменників України згадало автора «Провідин» у загальному списку «молодих по-

чаткуючих письменників» поточного 1973 року (газета «Літературна Україна», 12.04.1974), та журнал «Дніпро» (№ 6, 1973) відгукнувся рецензією Б. Рогози «Повторні кола».

Та й що, власне, особливого можна було говорити про видані оповідання, коли й сам автор ледве впізнавав їх. Навіть назви багатьох із них і ті стали малознайомими: так, «Молитва над колискою» стала «Житом на щастя», «Конкурент» – «Дядьком Яковом», «Ондатри» – «Тодосем» і тому подібне. Ще й тепер, через багато років, досить важко віднайти авторські варіанти як назв, так і суті оповідань.

Подавши рукопис до видавництва, Феодосій Роговий у заяві до головного редактора писав: «Прошу Вас розглянути рукописну збірку моїх оповідок під умовною назвою «Задумані вікна» обсягом вісім друкованих аркушів і включити їх у видавничий план 1970 року».

Уже на першому етапі підготовки збірки до друку її взяв під своє «крило» Григорій Михайлович Тютюнник. У листі від 12.01.1969 року він писав: «...Книжку твою прочитав заст. гол. ред-ра. Зараз читає головний. Думки співпадають. Те, що я тобі казав, каже і заст., скаже, напевно, й головний. Отож мудруй так, щоб і просо стовклося і ступи не було чути...» У його записці, переданій 16.01.1970 року через Федора Тютюнника, читаємо: «Дорогий Феодосію! Додачу одержав. На тому тижні, з неділі і почну читати всю книжку й одразу ж напишу листа, що воно та до чого. У план поставив. Пиши і пиши».

А вже 16.10.1970 року від імені видавництва «Молодь» звертається до керівництва газети «Комсомолец Полтавщини»:

«тов. Клименку П. М.

Шановний товаришу Клименко! Редакція першої прозової книжки видавництва «Молодь» просить Вас продовжити відпустку т. Роговому з 12.10. по 18.10.70 р. в зв'язку з роботою над його рукописом. Редактор першої прозової книжки Григорій Тютюнник».

Сам Ф. Роговий у листі до матері (з Полтави в Устимівку) 26.06.1970 року писав: «...Ми всі троє приїдемо в п'ятницю, бо аж у четвер я одержую зарплату. А може, приїдуть тільки Євдокія та Юрчик (дружина та син – Ю. Р.), бо мені треба зустрітися з Григором Тютюнником, поговоримо дещо про мою книгу, якої, мабуть, і до смерті не дочекаюся...»

Далі Григорій писав (27.01.1971): «Добри вечір тобі, Федосю! Перше й найголовніше: з книжкою все лишається так, як було задумано. З неділі – про це вчора йшлося в головній редакції – я здаю на машинку решту оповідань, в кінці тижня всю збірку буде передано на рецензію Борі Іллічу (Б. І. Олійник – Ю. Р.), а далі – з богом. Про найменші утруднення чи відхилення мене інформуватиме Коля Стеблина, що обійняв колишню мою посаду. Так домовились. От...»

Дещо раніше, а саме 3.12.1970 року, про одне з оповідань збірки «Ондатри» («Тодось») той же М. Стеблина писав: «Дорогий Феодосію! «Ондатри», не зважаючи на мою до них прихильність, не пройшли. Була «крупна» розмова на високому рівні, однак... Словом – «Не піде», сказано. Давай щось іще. Новіше. Актуальніше. Зичу всякого добра».

Отож одне оповідання вже було під знаком питання, хоч обсяг рукопису ще не дуже відрізнявся від запропонованого автором. Свідченням цьому є інший лист М. Стеблини від 31.03.1971 року: «Дорогий Феодосію! Радий я, що ти написав

мені. Відчуваю, в який млин ти потрапив і, видно, трохи вішаєш носа. Не треба. Будь дужим, потужним. Твоє дитя («Задумані вікна») стоїть в основному плані випуску літератури на 1971 рік, і ніяких сумнівів цього бути не може. З передруку Гриць (Григорій Тютюнник – Ю. Р.) недавно поклав мені в стіл частину, а решта ще чи в нього, чи в друкарок (з'ясує, коли він зайде чи подзвонить). Угоду можна буде скласти з тобою, очевидно тільки восени, коли аж за третім заходом план буде остаточно затверджений в ЦК ЛКСМУ. Щодо тебе змін не буде. Вислати тобі третій примірник зможу тоді, коли все передрукується. В плані стоїть 6 аркушів, тобто чистого авторського тексту 150 стор.

Григорій, очевидно, не поспішає здавати твою «решту», оскільки нині рукопис в роботу однак не йтиме. План 1972 року ми починаємо виконувати десь із серпня 1970 р. Все ж, я і Григора підштовхну. Тримайся там. Пиши».

Свого часу журнал «Дніпро» (№ 9, 1967) помістив два оповідання Ф. Рогового – «Конкурент» та «Провідини». Сприяв цьому, очевидно, Борис Олійник – земляк-полтавець, знайомий по приїздах до Полтави, а тоді працівник редакції журналу. У його листі від 28.11.1966 року читаємо: «Дорогий Феодосію! Ваші оповідання даю на передрук. Будемо мостити десь на № 3 чи № 4. Бажаю ж Вам усього найкращого. Певно, незабаром буду в рідних краях, то якось побачимось».

І ще в одному листі: «...«Конкурент» і «Станіслава» сподобалися. Але їх замало. Аби ви надіслали нам ще 1-2-3 речі в подібному плані, перед цим зробивши зачин типу (грубо): «Це мої земляки. Я живу серед них. Можливо, деякі прізвища змінені... і т. д.», та об'єднали їх загальною назвою – ми б негайно (принаймні я) запропонували до друку.

Отже, думайте, не баріться, пишіть.

Не втримаюсь, аби ще раз не сказати Вам доброго слова про Ваші речі, які (нехай автор не зазнається) написані в стилі «Нового мира»...»

Незабаром, очевидно, щоб автор дійсно не «зазнавався» або, чого доброго, не подумав про «Дніпро» як про якийсь там «Новый мир», йому відписали добрячу рецензію на ті «Селянські оповідки» (у машинописі їх тоді було вісім – 64 сторінки): «З Вашими нарисами «Селянські приповідки» ознайомилися. Якщо справа йде тільки про надрукування (а про віщо ж?! – Ю. Р.), то їх, безперечно (після певного редагування, звичайно), можна друкувати. І вони будуть далеко не гірші за ті, що друкуються. Навіть багато в чому кращі. Кращі тим, що в них Ви виводите дуже колоритні в усій своїй земній реальності».

ті подробиць, деталей, в усій повноті життєвої атмосфери характери сьогоднішніх селян. Такі характери рідко зустрінеш навіть в суто художніх творах – повістях, романах. Йдеться не про те, щоб Ви почали писати роман чи повість (потребу в цьому Ви самі відчуєте і без порад), а, як видно з надісланих Вами до редакції нарисів, у Вас є цілком оригінальний і добротний матеріал і, що не менш важливо, хист – настроєність для написання циклу портретів-характерів селян. Звичайно, їх треба якось об'єднати: чи то оповідач їде в село у відрядження, чи в гості, чи – ну, Ви самі подумайте, але щоб це було природно. Цей оповідач, мені здається, не повинен особливо втручатися в намальовані картини або давати окремі оцінки тому чи тому факту, явищу, вчинку, а якомога об'єктивніше, всебічніше – і психологічно, і соціально – розкривати, пояснювати бачене. Справа в тому, що, як показують надіслані Ваші нариси, оцінки оповідача виявляються досить наївними. Ви правильно говорите, що всі сільські проблеми залежать од того – ким є селяни: господарями своєї землі (свого життя) чи тільки виконавцями всіляких рішень, господарями не лише того, де й коли сіяти, садити, збирати і т. д., купити, побудувати, не кажучи про те, що вони повинні вільно розпоряджатися усім виробленим ними. Це все важливо. Однак, може, ще важливішим є, що вони, селяни, мають бути господарями і тих, хто ними управляє (ланкових, бригадирів, голів колгоспів, агрономів і т. д.). Звідси треба починати, говорячи і про любов до землі – тільки відчуття господаря на ній народжує прив'язаність і любов до неї (хоч приклад старших теж має значення, але – звідки взявся той «приклад») і т. д.

...Крім того, у нарисах багато суто художніх вад, зокрема не завжди добре продуманий сюжет, не завжди логічно (і художньо) впливають ті чи ті думки персонажів та оповідача. А нарис «Непідкупні» має надто ілюстративний характер: спочатку подано, як розмовляють селяни між собою, а потім – як з головою колгоспу – так би мовити, дві протилежні картини. Це – надто «в лоб», тобто спрощено, неприродно.

Словом, перегляньте нариси ще раз...

Зав. відділом прози І. Бойчак. 8.02.1967 р.».

(Як бачимо, «кадебістський» ятір поставлено – ловися, рибко!)

На додачу, очевидно, щоб автору було «вселіше» читати безглузду відмову і всю писанину, ще й В. Гужва робить приписку: «Вельми промовистий матеріал для майбутньої роботи. Поки що переважає публіцистичне тлумачення характерів, схематично накреслено стосунки

людей, сюжетні колізії. Антитеза газетній парадності, та, на жаль, ще пунктирно, похапцем.

Якби розширити світ знайомих авторів людей, глибше і не так відсторонено на них глянути – було б про що говорити. А так – нотатник, хоч і непоганий.

Можна запропонувати авторіві дебют у «Вітрилах», якщо він погодиться на певну видавничу ретуш або сам доробить два-три нариси в *ідейно-художньому плані*».

(Нарешті – «прорвало»! Боже-боже! Скільки їх за життя буде – ось таких круторогих навчителів! Скільки сердець треба мати людині, щоб пережити цей глум?!)

Отож маємо дві протилежні рецензії: одна повчає селян бути «господарями» над головами колгоспів (ніби чоловік ні чув, ні бачив, що їх привозить «в обозі» райком компартії), а другий – якби «доробить... ідейно». Гратися, так гратися!

...Із журналу рукопис збірки був переданий у видавництво «Молодь». Там на неї, звичайно, теж писалися рецензії. В одній із них було: «Одинадцять невеликих оповідань... Читаєш їх і постійно ловиш себе на думці, що в нашу питому літературу йдуть люди мислячі й талановиті, йдуть із самісіньких глибин життя, аби сказати своє щире слово, сповите любов'ю до рідної землі, народу. Багато втіхи приносить ознайомлення із творами таких авторів».

Після суто критичних зауважень рецензент робить висновок: «...збірник оповідань «Задумані вікна» Феодосія Рогового слід видати у найближчий рік, аби наші читачі познайомились із цікавим, своєрідним і талановитим автором... Хочеться вірити, що книга Ф. Рогового буде свіжим і добрим набутком сучасної молоді української прози. М. Данько. 17.07.1969».

Не залишавсь осторонь при підготовці збірки до друку і згадуваний Борис Олійник: «Дорогий Феодосію! Щодо твоєї збірки. Надумав я такий варіант: дати її на рецензію Большаку, попередньо з ним поговоривши. Оце було б непогано з усіх точок зору. Але ще маю поговорити з Григором. Сподіваюся, разом рушимо!..» (3.06.1970).

І далі 3.02.1971 року: «Дорогий Феодосію!.. Так справді, Григор пішов з видавництва на творчі хліби. Твої справи йдуть по графіку: контролює Коля Стеблина. Завтра зайду до них запитую: чи потрібна моя рецензія. Якщо – ні, то буду тиснути, щоб з тобою укладали договір.

З адреси відчуваю, що ти, напевне, розлучився з Полтавою. Ну, що ж – не тільки й світу... Я б, звичайно, радив утримуватись, але й ти маєш рацію, коли скажеш мені – вам там збоку

легко говорити. Дай боже тобі здоров'я, а ми вже тут штовхатимемо. Грицько (Тютюнник – Ю. Р.) мене запевнив, що книжка повністю відредагована. Перевірю завтра ж!»

Як бачимо з листів, і у випадку з «Провідинами», як пізніше зі «Святом останнього млива», активну і безпосередню участь у тому «штовханні» брав саме Григорій Тютюнник. Решта, очевидно, спостерігала, що з того буде...

Ішов четвертий рік «підготовки» збірки до друку.

Така невизначеність та упередженість до поданих оповідань при нібито офіційному схваленні породжували різні думки, штовхали на пошуки підтримки в кожного, хто б реально міг допомогти. Мабуть, саме цим можна пояснити написання листа до Віталія Коротича (хоч і не відомо, чи був цей лист відісланий адресату): «Вірю Вам, Віталію Олексійовичу, що відбираю час, караюся з того, але долає спокусу почути «сторонню», «неупереджену» думку про своє твориво.

Признаюся, як на сповіді, що мого «Налигача» вже читали смакувальники красного слова, навіть казали про нього і хвалебні, і доброзаздрісні молитви, але – що за лихо? – безнадійне «умозаключение»: «Його ніде не надрукують...» Може, й таке. Знати б лише, чому... Це одне з оповідань, які мали вийти в «Молоді» книжкою цього року (пізніше це оповідання стало частиною «Свята...» – Ю. Р.). Чомусь не виходять. Буцімто перенесли на 73-й. Буцімто... Ніхто мені такого ще не повідомляв. А самому добитися не вистачає «потужності»...

Оце такого довгого вступу зробив перед тим, як просити Вас прочитати надіслане. Коли зможете, звичайно. А «Налигача» поверніть, будь ласка, неодмінно.

П. С. Не хваліться ніде нікому – «не повірив», «знайшов розумнішого» і т. д. і т. п. Ваш Роговий».

Я не знаю, кому саме зі «смакувальників красного слова» читав свої оповідання Феодосій Роговий, але випадково знайдений в архіві папірець з обговоренням якогось із його матеріалів (можливо, нариса або оповідання) в редакції тодішнього «Комсомольця Полтавщини» викликає сум. Як тільки люди (колеги!) заочно не збиткуються над написаним та автором, як намагаються перевершити в їдкій дотепності одне одного! Невже це справді ті, кому випадало оцінювати художність того чи того твору, а значить, і вирішувати професійну долю тієї чи тієї людини?

Іншим зразком письма «смакувальника красного слова» – тодішнього редактора «КП»

– на матеріал Ф. Рогового «Вакульчукова школа» є таке: «Перші три сторінки – можна погодитись. Дві сторінки пісні – це вже казна-що.

Решта – пуста белетристика з претензією. Не видно самого наставника – його підхід, його душевна щедрість, його, кажучи казенно, методи... Де вони? Цього не замінять волення про духовну високість і непереказаність. Багато просто писання знічев'я. Немає густоти ні дії, ні думки, ні слова.

...Одним словом, відділу треба повернути автору на доробку, начинення фактажем, вичавлення води.

Доповісти до 25.11.74 р. 14.11.1974.

І. Бокий».

Під нарисом рукою автора своя помітка:

«П. С. Спасибі за настановчу поміч, розумнику.

Хтозна, як би воно й було на світі без вас, Отаких... Було б!.. 17.11.1974, неділя,

Устимівка».

(Звідки у нас це «хахляцьке зубоскальство» над тими, кого офіційна комуністська влада помітила карбом «неблагонадійності» і готова топтатися по душі людини брудними чоботиськами? Невже вічно не полише нас це небесне прокляття?..)

...На 23 лютого 1972 року зміст майбутньої збірки складався із 15 оповідань, а сама збірка мала вже називатися «Непідкупні». Цікава приписка на аркуші рукопису:

«23.02.1972, середа, Устимівка. Цього ж дня їду з ними до Києва. (Той рукопис загублено...)».

Кількома роками пізніше така ж доля («загублено») спіткала рукопис «Свята...», а на початку 1990-х – рукопис «Великих поминок», що готувався до друку книгою в «Радянському письменнику». Чи не забагато рукописів «губимо», панове?

Коли збірка все-таки вийшла друком, її обсяг становив лише... два аркуші – з майже двохсот сторінок машинопису – близько п'ятдесяти...

Якось один із керівників СПУ, обвішаний різними відзнаками кількох «правителів», написав про Феодосія Рогового (вже після 1992 року) буквально таке: «Не знаю, коли саме він поклав на папір перші художні мережки, друкуватися ж почав пізно». І не зрозумієш, чи це зі співчуття, чи з докору, чи від забудькуватості? І навіть не зблинула в голові «метра» думка: «А чого б то воно так? Майже однілітки, а бач...»

Хоч, заради справедливості, варто нагадати, що журнал «Дніпро» таки друкував Ф. Рого-

вого – ще 1962 року (№ 6 – усмішки з мальованим портретом автора) та 1967 року (№ 9 – тоді шановний «метр», до речі, був там відповідальним редактором).

Отож, «мережити» Ф. Роговий почав не так і пізно, а от друкуватися... Чи то його провина?..

Ф. Роговий устиг подарувати книжечку доброму приятелю Володі Підпалому, який 16 травня 1973 року писав у листі: «...Дуже радий за «Провідини», що ти мене пам'ятаєш теж. Книжечку прочитав, як дасть Бог зустрітись, поговоримо про неї, а сьогодні лише напишу, що ти в ній честю не торгуєш, хоч художні натяжки є...»

Після виходу «Провідин» Карпо Остапович Ходосов (заслужений учитель УРСР із Хорола) написав доброзичливий відгук – «Очікуваний дебют» – для «Друга читача». Цей матеріал був надрукований у № 26 за 1973 рік під назвою «Свіжий почерк». Там занотовано: «Так, цієї збірки оповідань читачі ждали давно. Чому – ждали? А тому, що нариси і оповідання Феодосія Рогового, котрі з'явилися на сторінках «Молоді України», «Сільських вістей», а в нас на Полтавщині – на сторінках досить популярної молодіжної газети «Комсомолец Полтавщини», – відразу ж привернули увагу широкого читача.

Молодий автор якось з самого початку заявив про себе – не побоюся сказати! – власним досить сильним голосом, голосом, що вирізняється з-поміж багатьох інших. І в побудові сюжету, і у виборі теми, і в образній системі та художніх засобах чується вправність досвідченого майстра. ...десяток цих оповіданнячок (до речі, зовсім коротеньких, мабуть, краще було б іменувати їх новелами) відкривають читачеві глибини людських душ, полонять красою мови, малюють картини сучасного села в буденній простоті, невигадливісті, в суворій реальності буття... вони засвідчили прихід у літературу майстра з гострим зором, спостережливого і тонкого знавця рідної мови».

Цікава й тут приписка на аркуші машинопису: «Дорогий друже, Феодосію Кириловичу! Ось такий відгук на збірку послав я вчора в «Друг читача». А після того випадково купив у кіоску № 5 «Комуниста України» і прочитав статтю М. Шамоти. Ой-ой-ой! Що діється на літературному фронті!.. Думаю, що мабуть, не дадуть і мого відгуку – адже мало акцентую я на ідейності оповідань, а нині це головне. Ну, побачимо, що буде... Міцно тисну руку. Бажаю доброго врожаю на літературній ниві. З дружнім привітом – К. Ходосов. 28.05.1973».

У журнальній рецензії Б. Рогоза якраз і «підправив» Ходосова: «...Творам Ф. Рогового саме і не вистачає цієї соціальної актуальності, гострого відчуття сьогоденної атмосфери. Його герої виписані в єдності зовнішніх і внутрішніх прикмет, але в характерах об'єктив письменника чітко фіксує переважно те, що прийшло з глибин історії – як наслідок давніх традицій.

Ці персонажі залишаються людьми малого масштабу, коло їхніх інтересів і прагнень звужене, духовні та інтелектуальні обрії обмежені. Деякі з них, як, наприклад, Кирило, Тетянка («Пастушка»); інший Кирило («На човні») вельми вже нагадують селян з дореволюційної літератури. Новий час, нові суспільні стосунки на селі наче й не торкалися їх... Письменник полюбляє зображувати своїх персонажів у хатніх клопотах, на риболовлі, косовиці чи з худобою на пасовищі. А вік багатьох героїв! Діди, баби, дядьки... Знову-таки данина традиціям...»

Що тут скажеш?.. Хіба що тими ж словами – ця рецензія якраз і була яскравим прикладом данини нереальним соцреалістичним традиціям...

Частину тих оповідань, які не ввійшли до «Провідин», Ф. Роговий використав пізніше у своїх романах. Про це він сам писав у відповідях на запитання письменницької анкети журналу «Київ» (№ 12, 1988): «...Це стало рушійним початком мого першого роману, хоч його творення почалося значно раніше: десь у прикінцеві два-три роки шістдесятих, коли я склав із десятків аркушів посульських оповідок, п'ята частина з яких з'явилася друком у видавництві «Молодь» («Провідини», 1973). Немало з них були вже розділами „Свята останнього млива“».

2. Довга дорога до «Свята...»

У березні 1992 року серед лауреатів премії імені Т. Г. Шевченка був і Феодосій Кирилович Роговий. Так було відзначено його роман «Свято останнього млива». І була радість, і були сльози. Сльози скоріше жалю за марно страченими роками, за спаленим серцем, за безсиллям перед тими пихатими можновладцями, котрі в одну мить можуть своєю «милістю» щось дарувати зі свого плеча, а можуть і знищити, втоптати в землю, зітерти на порошок. Часи наче змінюються, люди мудрішають, а може, хитрішають, пристосовуються, приносяться, користуючись своїм золотим правилом «тримати ніс по вітру». І от уже вчорашні душителі свого ж рідного слова, злодійкувато озираючись, а то й ні, знову виринають у перших рядах, тепер

уже, поборників «соборної». Сумно, а інколи й гидко-бридко це спостерігати, але такі вже ми, мабуть, Богом карблені люди.

Та є ще людська пам'ять. Лише вона одна утримує в собі все, що проходило перед людьми впродовж усієї такої великої і такої швидкоплинної миті, дарованої Вічності.

Тож повернімося майже на двадцять років назад. Згадаємо те, що передувало березню 1992-го.

Працюючи в полтавській обласній газеті «Комсомолец Полтавщини», Феодосій Роговий розпочав писати роман. Роман про звичайних людей, вимордуваних працею, заляканих всілякими «ніззя», зведених до рівня робочої худоби. Скрізь зовнішня покора і послух... Та жива душа людська. Вона бунтує, чинить спротив, намагається скинути із себе хомут, за який цю людину живосилом тягнуть у «щасливе майбутнє». Із погляду сьогодення нічого особливого в цьому сюжеті немає. Це було, цього не відняти, про це вже казано-переказано... Та роман починав писатися 1971 року, а окремі новели ще раніше, коли багато з нас до водянок ляскали в долоні і кричали «урря» новоявленим пророкам, що вказували один-єдиний шлях, як завжди – особливий, відмінний від загальнолюдського, єдино правильний. Тому будь-які згадки про те, що людина родилася вільною, що є в неї Батьківщина ось тут, під вікнами власної хати, вважалися хай і не злочином, але великою крामолою. А це, як відомо, треба «вогнем і мечем»...

Ось у такий час, точніше, в кінці 1972 – на початку 1973 року, роман було написано. Мав він початкову назву «Посулля, або Свято останнього млива».

Із цього часу основна літературна робота над твором закінчується і розпочинається те тяжке і підле, що, зрештою, забрало здоров'я і вкоротило віку.

Отже, 1974 року рукопис потрапляє до видавництва «Молодь». Звідти надходить редакційний висновок і рецензія:

«Шановний товаришу Роговий!

Ваш роман «Свято останнього млива» своїм ідейним спрямуванням (виділено мною – Ю. Р.) не задовольняє вимог нашого видавництва. Повертаємо рукопис з рецензією. Редакція прози цілком поділяє думку рецензента т. Власенка.

З повагою

Зав. редакцією прози В. Сологуб».

Далі хочу навести досить простору цитату з рецензії людини, яка зловіще вплинула на подальшу долю твору і його автора.

«Рецензія на рукопис Феодосія Рогового «Свято останнього млива».

З великою увагою прочитав рукопис Феодосія Рогового «Свято останнього млива». Уже з перших сторінок його видно, що річ писана талановитою людиною, яка вміє тонко підмічати деталі і, головне, чудово володіє словом. Мова автора багата і барвиста, образи світлі, художня тканина добротна, без перебільшення кажучи, виткана здібним майстром.

І доводиться лише глибоко пошкодувати, що цей безсумнівно талановитий літератор у пропонуванні видавництву «Молодь» речі так далеко відійшов від правди життя, що рекомендувати її до друку у такому вигляді просто неможливо. Спробую аргументувати свою думку.

«Свято останнього млива» присвячене подіям недалекого минулого. Споруджується Кременчуцька ГЕС, у зв'язку з чим має піти під воду невеличкий посульський хутір Мокловоди, мешканців якого, зрозуміла річ, переселяють на нове місце. Навколо цього і розгортаються головні події твору.

На початок переселення герой-оповідач приїжджає до Мокловодів. Перше, що бачить він, підвода, на якій їхала «...немолода жінка з малолітнім хлопцем». Оповідач привітався, як то споконвіків водилося в Мокловодах, але йому не відповіли. «...І тільки згодом вже в спину почувалася жіноча лайка. Я не міг збагнути, за віщо мене проклято. Відповідаючи сам собі здогадом, скинув лисучого бриля з плетеною тясминкою по околиці, застібнув плаща аж на верхній гудзик, щоб не видно було галстука. Невже жінка прийняла мене за якогось чина по переселенню». Запам'ятаймо цю деталь, бо вона певною мірою є ключем до авторського кредо, визначає кут, під яким дивиться літератор на будівництво ГЕС і зумовлене ним переселення мокловодівців. Ставлення його до цієї проблеми відверто негативне... будівництво ГЕС – це не спорудження практично невичерпного джерела електроенергії, що диктується поступом науково-технічної революції, а «погром», перед автором немає героїв-будівельників, є «вони», «руйначі», «люди з бензиновими пилками». Мені здається, невдача спіткала Ф. Рогового тому, що він підійшов до будівництва ГЕС і проблем, які воно породжує, не як сучасна людина, з властивою їй широтою мислення, а як відсталий хуторянин, кругозір якого не сягав далі власного тину. Він не приховує своєї зневаги і навіть ненависті до споруди, до людей, які її будують. Характерним з цього погляду є діалог, що відбувається між оповідачем і його коханою:

« – Навіщо вони це роблять, Оляно? Скажи! Дух руйнують... Скажи?

– Не знаю.

– А хто ж зна... Земля найцінніше, що є в світі.

– Звичайно.

– Її нічим і ніколи не окуплять.

– Мабуть.

– Нехай би краще атомну...

– Не перечу.

– А вони виселяють наш первісний, наш справічний дух...»

Як бачимо, будівництво ГЕС герой-оповідач і його кохана (а це, до речі, журналістка, людина з вищою освітою) вважають гіршим атомної війни і воліли б на місці майбутнього водоймища бачити атомне попелище. Коментарі, як кажуть, зайві. На жаль, це не просто цитата з невдалих сторінок роману, це авторська концепція, дух, який пронизує рукопис.

...У своєму прагненні оновити хреста, дзвони, захистити мораль, що проповідувалася під їхнє бемкання церковниками, Феодосій Роговий діходить до речей просто фантастичних. То він будує «свій храм, наш собор, з нашими червоними дзвонами», то вкладає в уста Данилка, хлопця, який ось-ось закінчить радянську середню школу, таку репліку, адресовану батькові: «Але що таке релігія, як не органічна сума народної моралі, за якою співжили і співжитимуть, допоки людського роду?!»

...Просто дивно, що автор на повному серйозі говорить про такі речі. Релігія, історія якої – літопис підступу, жорстокостей, приниження і духовного покріпачення людини, раптом постає у Феодосія Рогового, як «вищий Суд Справедливості», за яким тужать і побиваються мокловодівці.

...Одне слово, можна було б вказати на цілу низку зайвих сцен, недоречних виразів, вульгаризмів тощо, та оскільки річ потребує докорінної авторської переробки, потреба в такій деталізації відпадає.

Хочеться вірити, що Феодосій Роговий змінить свій погляд на значення будівництва ГЕС і знайде за можливість переробити річ так, щоб кінець – валка мокловодівців з червоним прапором на передній підводі урочисто виїжджає на нове місце – логічно випливав з цього твору, щоб свято останнього млива справді було святом, торжеством людського труда й розуму, а не скидалося на панахиду.

І. Власенко.

На цю вельми «ґрунтовну» рецензію Феодосій Роговий пише листа з намаганням щось пояснити, розтлумачити редакції і рецензенто-

ві, що ні про яку атомну бомбу мова не йде, це про атомну електростанцію! Та «оплот» партійності літератури і тут дає рішучу відсіч:

«Шановний Феодосію Кириловичу!

Ваш роман «Свято останнього млива», перш ніж потрапити до рецензента, було уважно вивчено в редакції сучасної прози. Редвизновок редактора несхвальний. Ми вважаємо Вас здібним письменником, який в змозі написати високоідейний і високохудожній твір. За загальним положенням ми прорецензували роман, аби допомогти Вам переосмислити хибну концепцію твору. Рецензент підтвердив нашу думку.

Як бачимо, видавництво не діяло так легковажно, як Вам здалося. У своєму романі Ви справедливо говорите, що земля, родючий шар її, найцінніше, що має людина. Без нього та без сонячної енергії неможливе було б життя на землі. Ця проблема варта уваги письменника.

Як же Ви розв'язуєте її? Будівництво ГЕС – це зло, бо вода, бач, навіки заливає хутір Мокловоди. Але ж це тільки один бік проблеми. Давайте розглянемо її з другого, що, до речі, необхідно за будь-яких об'єктивних досліджень.

Отже, потрібні ГЕС чи ні? Безсумнівно, потрібні! Це доведено всім ходом науково-технічного прогресу. ГЕС – це дешеве і практично невичерпне джерело енергії, без якого не може обійтися сучасне суспільство. Нині науковці дебатують питання, чи доцільно споруджувати ГЕС з великими площами водосховищ.

Але в рукописі так проблема не стоїть. Ви не обстоюєте того чи іншого методу будівництва гідроелектростанції. У Вас немає героя, який би бачив грандіозність цієї проблеми, розумів її складність і висловлював свої погляди на ці речі. Ви виступаєте проти самого принципу будівництва ГЕС. І робите це з позиції мокловодівської «тітки, яка посилає «лаянку» в спину «чину по переселенню». У цьому, на жаль, проявляється Ваш вузько місцевий підхід до справи державної ваги.

Ви, Феодосію Кириловичу, звинувачуєте рецензента і видавництво в тому, що Вам незаслужено приписано своєрідні форми богошукання. Дозволимо собі процитувати тут невеликий уривок з Вашого рукопису: «...його, Ісуса, віруючі й не мали за якусь живу надлюдську істоту, а вірували в нього, як у якийсь вищий суд Справедливості, за поборника проти зла й насильства, за свого заступника й оборонця. І той суд справедливості для них віками жив і чинився в церкві за релігійними кодексами, які співпадали з народною мораллю. Тепер їх страшило, що Суд Справедливості навіки зник разом з церк-

вою, розвіявся, втонув – і нема від кого людям ждати ні справедливості покари за не прощені гріхи, ні щирого милосердя за добродійність».

Країна Рад, яка є вищим досягненням суспільного розвитку, виробила свої ідеали добра – комуністичну мораль, мораль радянської людини, яка сповідує найвищі принципи: гуманізм, братерство, справедливість, патріотизм та інтернаціоналізм. То ж підмінювати їх «ноюю» релігією, соборами і дзвонами будь-якого кольору – непотрібна річ.

Щодо «атомних» жахів, які, на Вашу думку, Вам приписує рецензент, то у цьому винні Ви самі. Бо в рукописі йдеться не про творення, а про руйнування. Пригадайте «руйначі справічного духу», «погром» тощо.

Святий обов'язок письменника писати так, щоб неможливе було двозначне тлумачення тексту. І, якби в тексті було написано: «Краще вже будувати атомну...», Вас би зрозуміли саме так, як Ви цього і хотіли.

Завдання нашого видавництва – випускати твори, на позитивних образах яких виховувалася б наша молодь. Хто ж з персонажів Вашого рукопису послужить взірцем? Може, комуніст Лядовський? Але навіть його (в цілому позитивний образ) Ви звинувачуєте то у крадіжці золотого хреста, якого зняв з церкви Димський, то в крадіжці церковних килимів, які «бачили» в його хаті. І тому немає довіри у мовководівців до цієї людини.

У романі немає жодного цільного образу, всі вони ущербні, з душевним надломом (виділено мною – Ю. Р.).

Отже, Ваше твердження про те, що видавництво поставилося до рукопису «Свято останнього млива» упереджено, – безпідставне.

Зав. редакцією сучасної прози

В. Сологуб.

Редактор

М. Довга, 1.08.74».

(Цю рецензію варто буде помістити в «Музей злочинів комунізму»).

У відповідь знову лист-крик. Та що крик глухому? Що може зрозуміти той, кому велено писати саме так, а не інакше? *І він згоден з цим та ще й хоче по-партійному вислужитися*. І що може, зрештою, зрозуміти той, хто літературу розглядає як одну з ланок «всеперемагаючої» ідеології? Але що залишається авторові?

«Шановний товаришу Сологуб (інакше йменувати не смію, бо геть Вас не знаю).

Спасибі, що Ви (і видавництво також) намагаєтесь «допомогти мені переосмислити хибну концепцію твору», яку хоч-не-хоч, ви розуміти

не хочете. Роман писано зовсім не заради того, щоб обстоювати той чи інший метод будівництва електростанцій, для цього є науковці. І я не такий уже «місцевий», щоб виступати проти «дешевого і практично невичерпного джерела енергії, без якого (справді-таки) не може обійтися сучасне суспільство». Ота «лаянка» в спину «чинові по переселенню» в книзі мелькнула, як мить, а для вас вона стала серцевиною твору і відмови. Оті «форми богошукання» приписано авторові, аби підсилити свою фальшиву позицію – інакше не можна цього й зрозуміти, бо уривок, який Ви цитуєте («...його, Ісуса, віруючі й не мали за якусь живу надлюдську істоту...» і т. д.), сказано в момент, коли знято хреста (тобто 30-ий рік або 31-й). Ситуація склалася така, яку відтворено в романі: повержено віковічну людську Віру, а нової, тобто отих «ідеалів добра», що ми їх сповідуємо нині, – ще не було (і не могло бути). Саме цей момент «безвір'я» (не зовсім точне моє слово) цікаво було хоч на мить зупинити, проникнути в його природу – невже це богошукання? Зрештою, якщо це насторожило редактора чи Вас – можна було (звичайно, за умов сумлінного взаєморозуміння) його просто-напросто викинути – адже я не претендую на «безрешетне» видання. Щодо «атомних» жахів мені соромно та й тільки (за вас, звичайно, і за редакцію). Навіщо таке несерйозне, наївне оправдування? Хід думки згаданого діалогу зрозумілий і для дошкільняти. І взагалі, як ви посміли отак навіть подумати про мене, про людину, яка, до речі, зросла і утвердилася вже за радянського часу? Хіба це не знак упередженості?

Очевидно, марні мої потуги: вам не заболить ні загублена (без толку) земля, ні поруйновані десятки тисяч людських осель. Повторюю: це – злочин віку. Його не простять нащадки, бо творений він, коли вже була відома атомна енергія, бо творений він на догоду. Бо – і це основне – можна було зробити ГЕС втричі дешевше, затопивши принаймні втричі менше плодючої землі, з енергією якої не зрівняється ніяка і ніколи. Ви – розумна людина і, звичайно, це усвідомлюєте не гірше мене. В Нідерландах, щоб відвоювати у моря один гектар землі, роблять стіни, висотою... але це непереконливо і навіть смішно для нас, таких багатих розтринькувачів.

До «завдання (вашого) видавництва – випускати твори, на позитивних образах яких виховувалася б наша молодь», не маю ніяких претензій. Таким взірцем міг би справді послужити більшовик Прокіп Лядовський, якби ви йому не приписували крадіжки золотого хреста (куди він дівся – відомо лише в другій книзі, якої ви,

зрозуміло, не читали), він не крав також і церковних килимів, бо їх «бачили» в хаті Василя Димського). Прокіп – «рушійна сила» Мокловодів. Без довіри людей він би не міг нею ні стати, ні бути... А романтично-піднесений образ його Батька, фельдшера, що став на двобій з тифом у найкритичніший момент? А Василина, активістка і доярка? А той же Василю з своєю тихою добротою... Зрештою, й Санько Машталір, котрий по-своєму повчальний... А знівечений фронтовик Антип Лемішка, для якого, крім хліба, немає нічого в світі святішого. Всі вони – люди з гріхами й достоїнствами. Всі вони разом узяті – шматок життя за певних умов, за певного часу... І ніякісіньких «анти впливів» вони своєю життєвістю не зробили б на нашу молодь і, отже, сприяли б завданню вашого видавництва. Цільний образ («в романі немає жодного, всі вони ущерблені, з душевним надломом») народжується з матеріалу життя. Його не вставиш у заготовлені рамки «позитивні» чи «негативні», бо є логіка творення образу, від якої не відступиш, якщо прагнеш бути художником. А якщо і вихнеш, то ціна йому іконної сухозлотиці...

Мої герої саме такі, і ніхто не скаже, що вони вигадані. Я в них вірю, я в них бачу основу людського буття. Бо коли є на світі зло і добро, кривда і правда, доки й будуть такі, по-Вашому, «ущерблені», а насправді повноцінні, здорові, здоровісінькі духом люди, хоч обставини їх у даній ситуації надломлюють. По правді чи не по правді – це вже інша річ, але надломлюють, бо виселяють з прапрадівських земель, руйнують справчий дух. Хто, крім ідіота, своє рідне село «під гармошку з бубною» може навіки покидати, як це уявляється рецензенту?..

Не пам'ятайте лихом. 15.08.74,
понеділок, Устимівка».

Отож, видавництво «Молодь» роман категорично відхилило. Рукопис надсилається у «святая святих української радянської літератури» – «Радянський письменник».

«Шановний тов. Роговий Ф. К.!

Ознайомилися в редакції з рукописом Вашого роману «Посулля, або Свято останнього млива». *Рекомендувати рукопис до друку неможливо, оскільки твір як за ідейним, так і за художнім рівнем не відповідає вимогам видавництва* (виділено мною – Ю. Р.).

В центрі роману – невелике українське село Мокловоди, що загубилося у понадсульських оболонях. Село, що ось-ось має стати дном штучного моря.

Виникає своєрідний психологічний конфлікт, природний у такій ситуації. Немає сум-

ніву, що даний конфлікт заслуговує на те, щоб стати пружиною сюжету в художньому творі. Інша річ, чи зуміє автор розкрити це зіткнення з *партійних позицій* (виділено мною – Ю. Р.), розкрити так, щоб замилювання старовиною не заступило собою величі соціалістичних перетворень.

На жаль, саме такого розкриття ми в романі «Посулля» не бачимо.

Тих, хто здійснює переселення мокловодівців, автор представляє чомусь безжальними, бездушними погромниками, яких не зворушує краса того мальовничого куточка (явно ідеалізованого автором в його етнографічній патріархальності): оті «чумацькі левади», «почорнілі тини, безкрилі вітряки, сволюки, дерев'яні ночви і вози».

«Натикався, – пише автор, – на одиниці, ніби й не мокловодівські оселі, голі комини і знову – на чужих людей, що пересувалися, мов заводні іграшки. Вони ходили врозбід з бензопилами і байдуже підтинали все, що трималося за землею...»

Бульдозери грохотали слідом, легко валяли печі, димарі і, хвацько розім'явши все те під собою, розгонисто мчали на чергову жертву, щоб швидко її впорати. Кругом лежали неживі дерева в цвіту...»

Мокловоди постають у повісті таким собі глухеньким хутірцем, де майже кожен живе своїми дрібними інтересами. Ті декларативні й бліді вставки, де автор намагається показати, як нові ідеї згуртовують мокловодівців, тонуть у масі «мальовничих» подробиць, які, хоч цього автор чи ні, настійно характеризують жителів села, як аполітичних забобонних мужиків, що майже всі заражені дрібновласницькою психологією, індивідуалізмом.

Ось як, наприклад, змальовує автор Мокловоди під час гітлерівської окупації:

«В Мокловодах, як на кораблі, що потопав, – один одного збоявся, криється, знедовірявся. І все робить нишком: той документи закопує в садку, цей іконою затуляє високого портрета – всяк себе по-всякому рятує...»

Досить сумнівні теорії намагається провести автор і в ліричних та філософських відступах, щедро розкиданих в усьому творі.

Ось, наприклад, внутрішній монолог оповідача, так би мовити, «ліричного героя» роману.

«Тепер я болісно відчув, що ніхто на селі не може себе вільно проявити, бо чимсь та неузгоджений, бо якось та пристосований до умов, до обставин, в яких перебуває. Отже, ніколи не пізнаєш самого себе».

Таких цитат можна навести безліч.

Залишає бажати кращого і художній бік рукопису.

Хаотична, розхристана композиція, безладний, плутаний виклад, претензійна, позбавлена смаку мова, що рясніє словесними викрутасами, засмічена діалектною або є архаїчною лексикою.

Ось приклади авторського стилю: «...і було незрозуміло дивно, як він зловчився, коротко й важко чимчикуючи, лавірно підтримувати рівновагу отакеного тіла», або: «Дитинча сірооко глибило на мої гудзики, тяглося рукою до бриля, зосереджено витягуючи руркою свої повні губенята».

Як бачимо, про видання роману «Посулля» не може бути й мови. Рукопис повертаємо.

З повагою редактор Н. Матвійчук».

«Шановна тов. Матвійчук Н.!

Ви зрадили аж до самої стелі: викрили ще одного свого ідейного супротивника. Ви так йому й сказали: «Про друк (роману «Посулля, або Свято останнього млива») не може бути ніякої мови...» А втім, мова неодмінно буде. Якщо не про роман конкретно, якщо не про сто тисяч переселених («З партійних позицій») посульських та подніпровських селянських осель (осель з первісним національним духом порічковиків) – якщо не навколо цього пекучого буде мова, то принаймні доведеться нам говорити (з партійних позицій) про затоплені (з партійних позицій) сотні тисяч гектарів родючої землі – про це саме роман, а не про будівництво ГЕС і не про соц. перетворення.

Проти електрики я не повстаю, як це вам здалося. Сказали б чесно: довели ми укрлітературу до жахливого примітиву (та й цей пишуть під диктовку), і чогось справжнього страшно... Бо не входить воно ні в які «вказівні рамки». Я не вірю, що ви, шановна тов. Матвійчук Н., та жили тими проповідями, якими відповідали мені в своїй «несумлінній анотації». Наловили дрібненьких «блшок», щоб сипонуті ними межі очі автору: «відчепись! не доводь до гріха».

Та й знову я про землю, про безглуздо затоплену землю, бо селянин, бо колгоспи орють вигони, кладовища, шляхи, корчують садки, щоб збільшити площу ораніці на... 3–5 гектарів. Тим часом злочинно затоплено тисячі й тисячі гектарів української плодючої землі.

Обсмілюся дужче та скажу це вам, що ваші приклади з моєї «мови без смаку» – з мови роману – викривають не вас єдину... Якщо піти за логікою вашого глузду, то я не можу ідеалізувати навіть свого рідного батька, бо він (у минулому!) розчавлений танком, а дід (також у ми-

нулому!) волік кайдани аж на Колиму. А як же тоді мені – його синові – продовжуватись? Чим? Проповідями сухозлотими? Чужими повчаннями? І вже зовсім вас перелякали вами ж вигадані «філософські теорії», яких «безліч» в моїй книзі. Вони, до речі, не мої, – належать одвічній Фантазії.

На все добре. Ф. Роговий».

Загнаний ось такими й подібними кадебістсько-сексотськими «рецензіями» Феодосій Кирилович звертається до голови Спілки письменників України з листом.

«Дорогий Василю Павловичу!

Потрапив я в скруту. Кілька днів тяжко думав, сумнівався і знову думав – шукав розради, шукав опори. Все частіше зупинявся на тій просвітліні, на тій життєвій миті, коли Ви згадали в одному абзаці серед двох інших імен, авторів перших прозових книжок, і моє прізвище, і мої тонюсінькі (54 сторіночки) «Провідини». Тоді мені вчулося, що я можу створити свого Фауста, свою Підняту Ціліну... принаймні свою кращу книгу...

І я написав того ж року (сімдесят третього) роман «Свято останнього млива». Про віщо книга – не перекажеш, її треба читати. Читати сумлінно, довірливо... бо вся дія відбувається в момент переселення людей одного посульського хутірця. Кожен навіки прощається з чимось таким, назвати якого одним словом я не зумію – справічне, кровне і, мабуть, найрідніше, що може мати людина. Виринають її з корінням і пересаджують на інші ґрунти. Буде вона, селянська душа, і там жити, і радіти, і любитися... і через якесь родове коліно все забудеться, може, як його й не було, але... Але скажіть, скажіть, будь ласка, руйнуватиме вона свою родову хату сміючись? Без жалів? Під музику?.. Звідси настрої моєї книжки. Але немає в ній ні крихти розпачу. В кожному наболілому серці живе промінець надії, сподівань на краще. Бо все – те, краще – вони, переселені, вивозять з собою в своїх душах – і мову, і звичай, і прапор, і любов, і всі від начала скарби свого духу...

Є в книзі і така собі суперечлива думка: чи варто було затопляти понад 220.000 гектарів землі (родючої, української), щоб побудувати середньої потужності Кремгес? Чи не краще було б, мовляв, атомну чи ще якусь там, дешевшу? Адже і в інших умовах, щоб розширити площі орної землі, зорюють вигони, старі печища, кладовища, дороги, викорчовують сади – і на збирується, наприклад, у моєму селі до 13 га... То, рецензуючи, Іван Власенко (не знаю, що за іден) дописався (а вірніше, так «сумлінно» читав

мого рукопису), що звинуватив автора в заклик до... атомної війни. Йому, мовляв, краще атомну війну, ніж переселення, ніж «соціалістичні перетворення» – три сторінки машинопису ось такого жаху... ось такої ганьби... ось таких звинувачень іменем видавництва «Молодь»...

Чи можна такій людині довіряти навіть торкатися об сторінки чужих рукописів?

Вам не треба говорити, як тяжко таке переживають люди. Через рік після того я послав у це ж таки видавництво новий роман про життя молодих людей з одного гірничого кар'єру нашої Полтавщини (роман «Серце прагне любові» – Ю. Р.). Редакційний висновок був схвальний. Після доопрацювання – дописав біля 70 нових сторінок, зняв цілі розділи однієї з сюжетних ліній, виправив, що радили, що міг, – місяців через вісім прийшла мені рецензія В. Близнеця – нормальна, людська, прихильна. Ось-ось, гадаю собі, матиму радість... Але несподівано видавці надовго замовкли.

Через ще вісім місяців прийшла внутрішня (що під цим словом ховається, ніяк не зрозумію) – приходить, кажу, рецензія внутрішня. Рецензент Ю. Кочерга (що за іден, не чув, не бачив). З 224 сторінок рукопису залишилось, може, сімдесят більш-менш чистих. Необлажних, неперекручених, неперекриваних на які хоч «толки», аби довести, що роман «безпорадний», що в ньому «буржуазна філософія», що «де тільки автор насморкався такої вульгарщини», що «тут скотського більше, ніж реального (?), людського», що все це «дурниці, дурниці, дурниці»... Навмисне підтасування, перетлумачення картин, образів, речень, слів, усього духу рукопису, щоб якось довести всю оцю фальш до думки наперед заготовленого вироку... Хто дав право, прикриваючись личиною видавництва, на отаку визивну презирливість до автора, до людини зрештою, до загальноприйнятих правил моралі і благопристойності? Подумав я собі: устами Ю. Кочерги глаголить не Кочерга... А хто ж тоді? Чому мені, людині, народженій, виростій і вихованій нашим, радянським ладом, не повірили? Чому я, автор чималих (і не безглузких – В. Близнець сказав, наприклад: «...маємо справу з серйозним письменником» – значить, я – нормальна людина) – чому я, автор чималих рукописів, звинувачений у безглуздості, а Ю. Кочерзі за цей пасквіль, за цей донос ще й заплатили гроші? Де мені взяти право бодай захистити свою громадянську гідність (романи моїх Кочерги не видадуть, доки я й житиму) – найпаскуднішого, але художника – від нападок, від образ, від підозрювань? Від різних, зрештою, провокаційних натяків, якими вписа-

ні поля мого рукопису? Чи – вирок остаточний і оскарженню не підлягає? До кого ж здійсмати руки? Де шукати захисту й відради? Адже, пожиттєвськи мислячи, захищаю буцімто лише себе, лише власні інтереси... Хто ж стане на мою сторону, якщо тут, в літературі, у Храмові Вершин Людського Духу, зникнуть сумління, честь і совість? І запанують холоднолюбні чиновники від літератури...

Не посмію твердити, що мої рукописи без хиб, без помилок (лише завдяки їм все прагнуче розвивається), але ось так свавільно поводитися... тримати при видавництвах ось таких «цінителів», «благословителів», ось таких художньо безграмотних, глухих всіма чуттями... таких, котрі пишуть, наприклад, «мабудь», «вершини художності», «патриції», «сентиментальна нісенітниця», «автор змалював дівку з найбруднішими нахилами простітутки (!), – це «протиречить» всім законам етики». Ось чому звертаюся до Вас, шановний Василю Павловичу, шукаючи опори й розради. Звертаюся до Вас, до людини. І ще раз до людини. І, безумовно, як до керівника письменницької організації України.

З повагою Роговий.

14.12.76,
вівторок».

Наприкінці травня, а точніше – 31.05.1977 року – Феодосій Роговий їде до Києва на свій творчий звіт як молодий (це у 52 роки!) прозаїк. На цьому звіті йшла мова і про роман «Свято останнього млива». Записник зберіг уривки тієї розмови:

Микола Данилович Рудь: «Враження відрадне: мова чудова! Вчити писати його не треба – він цілком складений письменник, він вносить таке мовне багатство, що його не вимовиш (порівнював з Яновським). Я вважаю, щоб ця книжка більше нікуди не ходила – інакше візьмемо гріх на душу. Це книга про українського селянина з гордим поглядом у своє минуле... Вона варта Шевченківської премії! (нагадаю – це було сказано ще 1977 року!). «Вилущився» чудовий горіх, Феодосій Кирилович; виломився він з гущі...»

Григорій Тютюнник: «...він справжній письменник. Я хочу сказати про моральний стан людини, яка відчуває, що вона письменник, але... його стан... трагедійний... якщо й далі так поведеться. Я можу взятися за роман як редактор і тут, за столом, можу написати рекомендацію до Спілки письменників...»

Володимир Яворівський: «...він належить до літератури духотворчої, дивовижний прозаїк (!), самобутній, цікавий; внутрішня драматургія твору – цього треба домагатися всім!»

Усі ці розмови, звичайно, подавали великі надії, надавали сили для подальшого змагання, та справа з виданням роману ніяк не рушала з місця.

І тут неможливо ще раз не згадати про людину, точніше – духовного побратима, який усі ці роки уважно стежив за ходом боротьби за «Свято...». Це – Григорій Михайлович Тютюнник. Їхні відносини – розмова окрема і широка, а за раз те, що стосується роману.

Зараз же після згадуваного вже творчого звіту, 2 червня, Григорій Тютюнник пише листа до Спілки письменників, її голови.

«Високошановний Василю Павловичу!

Президія наша Спілки письменників України!

Щойно я закінчив читати рукопис (роман) Феодосія Кириловича Рогового. Це ж письменник, господи! Працює він учителем у двох селах, йде в одне, з тим в друге і, певна річ, пише (після уроків та планів) уночі, як усі ми колись робили. В нього немає оточення, яке б допомагало душевній роботі. Він сам серед людей зі своїми думками і почуттями, він з ними – прошу – самотній щодо професійного товариства.

Тут можна й засумувати!

Навіть розсердитися можна!

Але розвиток душі не псується ні сумом, ні сердинням. Це – спалахи. А душа собі працює на добро.

Шановний Василю Павловичу, Президіє!

Я звертаюсь до Вас із проханням допомогти надрукувати роман Рогового (та й повісті у нього є дві нові), це зробить нам тільки честь. А що ж є вищого в світі?!!

А ще просив би Вас прийняти Феодосія Рогового до Спілки. Ради честі. Ради літератури.

Щиро Ваш Григорій Тютюнник. 2 червня 1977 року.

Р. С. Ще читав роман Рогового Микола Данилович Рудь.

Він може потвердити мою думку».

Але і цей лист відчаю, навіть не за себе, за товариша, мало допомагає. «Свято...» мандрує у журнал «Прапор».

«Шановний Феодосію Кириловичу!

Ми уважно прочитали (і я, і головний редактор Н. К. Черченко) рукопис Вашого роману «Свято останнього млива». Він нас зацікавив. Нам видається, що багато сторінок його (і сам задум безумовно) позначені талановитим підходом до художнього втілення теми, доброю образністю, гарною, непересічною мовою. Водночас у ряді випадків авторова позиція не є

однозначною, навіть викликає заперечення і в усякому разі необхідність уточнення, конкретизації тощо.

Хотілось би ближче познайомитися з Вами, з Вашими дотеперішніми літературними здобутками, працею.

Зичимо успіхів. З пошаною зав. відділом прози Мужичька О. О.»

(«Зав. відділом прози» – дочка першого секретаря Полтавського обкому КПУ).

«16 лютого 1978.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Одержала Вашого листа. З нього видно, що мій лист від 8/02 Ви зрозуміли як остаточне схвалення «Свята...». На жаль, це не так. Йдеться про те, що Ви, територіально наш, «прапорчанський» автор, не можете не зацікавити нас своєю безсумнівно літературною обдарованістю, але твір має два значних недоліки. По-перше, не чітку, так би мовити, стихійну, архітектоніку, і, *що більш важливо, – сумні, а то й сумнівні тони* (виділено мною – Ю. Р.).

Хотілося б, щоб Ви, перш ніж їхати до Харкова, ще раз переглянули рукопис саме з цієї точки зору, відписали нам, як Ви самі для себе розумієте *ідейний напрямок роману* (виділено мною – Ю. Р.).

Звичайно, найкраще про те говорить сам текст, але хотілося б почути Вашу думку – самооцінку, так би мовити.

Десь через місяць можемо знову повернутися до цієї розмови – зараз ладнаємо прозу першого півріччя цього року, а розмова має бути і ґрунтовною, і на користь авторові, то про час можливої зустрічі домовимось десь наприкінці березня. Тим часом чекаємо від Вас листа.

З повагою ред. прози О. Мужичька».

«Шановна Ольго Олександрівно!

Ваш лист від 16 лютого цього року одержав і, коректно кажучи, вразливо здивувався. Не придумав, що й думати. І про себе, і про свій роман. Природно: сподівався зауважень, «натиску», пояснень, але не сподівався, що доведеться ще й самооцінюватись, тобто сповідатися в своїх гріхах чи достоїнствах. Цим самим Ви спрямовуєте наші ще не встановлені взаємостосунки на позиції принципу нерівності: ваші – вимоги, моя – погідливість. Я гоноблю вам «щось підсунути»; а ви пильно додивляєтесь, де «воно». За таких умов відверто ґрунтовної розмови поміж нами, звичайно, не вийде. Як же можуть порозумітися панівне й підлегле, не маючи предмету взаємозацікавленості?

Не хотілося б нітрохи похвалитися, але вимагає суть.

Запропонований роман перед цим було обговорено на засіданні Комісії по роботі з молодими авторами (про це свідчить хроніка «Л. У.» від 17 червня, яку додаю). Моїми, сказати б, опонентами була група письменників під орудою Миколи Рудя. Його читав відомий нам (і всій Європі) Павло Загребельний, думка якого була висока і недвозначна, зокрема про головну ідею «Свята останнього млива» (якщо вам не віриться, є можливість пересвідчитись)... То яку (чи як) давати мені (самому собі) самооцінку?

Ви дозволяєте мені прибути до Харкова для знайомства, розмови лише за умови, якщо я «перегляну рукопис» і «відпишу» Вам, Ольго Олександрівно, як я сам для себе (?? хіба я роман писав лише для себе?) – як я сам для себе розумію ідейний напрямок роману. Інакше ви боїтесь моїх «ідейних» напрямків? Вони цілком лояльні – записуюся власним життям і всім своїм родоводом. Морально-естетична сутність моєї творчості в цілому також не виходить за межі партійності і народності, тобто узгоджується з основним принципом соціалістичного реалізму. Ще раз дивуюся, Ольго Олександрівно, що Ви самотужки не визначили «ідейного напрямку» мого твору, уважно його прочитавши. Провідною думкою «Свята...» є невимірна сила любові до трудових людей, до їхнього добра й печалі, до рідної землі, до нашої спільної з Вами Батьківщини, яка – любов – тут виражена (показана чи лиш проілюстрована) в момент найвищої душевної напруги – люди, древні порічковики, навіки розлучаються зі своєю малою батьківщиною: з своїм селом, річкою, зі своїми хатами, травами, птахами, могилами, один з одним. Переселені селяни, звичайно, звикнуться (про це чітко сказано в романі) і на інших ґрунтах. Будуть, розвиваючись в нових умовах, ще й радіти згодом, але прощатимуться з вічно рідним хіба під барабанну музику? Хіба без болів? Без суму? Та як же можна не сумувати за рідним, за своїм вічно рідним (а значить – за найпрекраснішим). Невже це не по-людськи, не гуманно, не партійно?

Нищиться найсвятіше, найнеобхідніше – код історичної пам'яті. Рвуться її нитки...

Ви, сподіваюся, не будете перечити, що почуття людини до Великої Батьківщини – до рідної країни – доповнюється ще й почуттям до батьківщини малої, в смислі рідних місць, отчих країв чи бодай найдрібнішого хутірця з березами чи тополями. По суті «всевишня любов» (почуття до великої Батьківщини в обширному смислі) починається саме з малої, меншої, найменшої любові, предметом якої може бути і матеріні сльози, великі, як слова генія, і гру-

дочка землі з батькової могили, і напічне віконце, одна-однісінька травина чи скрик сінешних дверей.

Для художника слова (якщо мені дозволено хоч трішечки ним називатися) це має винятково велике, непоясниме величезне значення. Він теж звідси починає, як і «всевишня любов» до нашої з вами Батьківщини. Висхідним для розуміння головної думки мого твору є мотиви прощання з рідним, котрі звучать від початку до кінця. Котрі звучать і в мені й досі – я «не вивчав того життєвого матеріалу», – я пережив його документально. Як я зумів упоратися зі своїми «мотивами прощання», тобто як «одягнув їх у слова-мундири», – розмова інша. І якщо Ви, Ольго Олександрівно, знаходите (помічаєте) в архітектоніці твору якісь там незначні елементи стихійності, то, може, воно саме так і має бути? Адже переселення (як явище) – то більш чи менш організована стихія, з якої й творено роман. І оті мої «нешасні», з печаттю творчого експерименту так звані ліричні вставки, які можуть насторожувати, їй-богу ж, не розладнують традиційної згоди твору. Бо якщо роман правомірно буде (хоч тут) назвати за формою хором (хором думок і почуттів), то невже місце «співаків-втористів» порушить гармонію співу?

Зрозуміло, я не смію твердити, що роман ідеальний. Не тверджу також цим листом такої собі нерозумної, безкомпромісної категоричності – твір потребує «спільних узгоджень», погоджень, так званої підготовки до друку. Але якщо «і це не так, і те не туди», то готувати, власне, нічого. Треба писати роман заново.

З повагою Роговий.

4.03.1978».

«Шановний Феодосію Кириловичу!

Одержавши з Києва Ваш рукопис «Свята останнього млива», ми мали рекомендацію поставитися до Вас як до молодого автора. Згодом з'ясувалося, що це не так (за віком), і Ваші життєві погляди, так само, як і письменницька манера, вже вивершилася. Отже – та й Ваш лист від 4 березня про те свідчить – висловлювати зауваження щодо спрямування роботи над твором в певне, часом протилежне тому, яке є у «Мливі», річище – справа надто болюча, а то й неприйнята для Вас. А рукопис таки викликав у нас цілком певні заперечення. А саме:

факти «зселення» у Вас подано однобічно – в основному як негативно поціноване автором явище (вдаватися до окремих цитатій навряд чи доцільно – про те свідчить увесь текст поспіль). Жодна подія, жоден характер роману не подано в діалектиці, в розвої: час минає, а ні в поведінці, ні в психології та побуті людей змін не

відбувається. Усе подано в статичі, з точки зору авторової – часом суб'єктивність цих авторських оцінок відчувається аж занадто. Немає також визначеності в часі: іноді важко зрозуміти, про які часи йдеться – чи про дорадянські, чи про післявоєнні. Нечітка композиційна побудова твору ще більше підсилює це враження невизначеності. Загальне забарвлення «Свята...» похмуре – Ви покладаєтеся на те, що інші настрій виникнуть у мовководівців згодом, у майбутньому, але то вже буде десь за межами цього роману, чи не так?

Відзначали й відзначаємо горну Вашу мову та її виразність, безсумнівну літературну обдарованість автора. Остання третина твору – після 200-ої сторінки – найдовершеніша: міцної побудови, добре опрацьована. Тут (окрім, може, записок Оляни) все на гарному ідейному та художньому рівні. До того ж немає зайвих прийнятих за змістом, роздумувань, які в перших двох частинах часто-густо позначені карбом соціальної неосвіченості.

Отже, рукопис мусимо повернути, як такий, що не знайшов схвалення до публікації в журналі «Прапор». Бо справа не в «погодженні» окремих місць, а в розбіжності авторової та редакційної оцінки самого життєвого матеріалу – цілої купи соціальних явищ.

З повагою – редактор прози О. Мужичка».

(До речі, у книзі спогадів А. Дімарова «Прожити й розповісти» є ціле оповідання про їхнє полювання з Ю. Мушкетиком на Полтавщині – це чудове полювання організувала ця сама «О. Мужичка» – «скромна, працьовита» дочка першого секретаря Полтавського обкому партії. Як кажуть: «Кожному своє...»).

Отак «співпраця» із журналом «Прапор» теж закінчилася цілком плачевно.

Роговий знову звертається листом до керівництва Спілки:

«Дорогий Павле Архиповичу!

Вже, напевне, обридло Вам одержувати мої листи, та дивіться, що ж воно робиться, як же негарно виходить. Аж не по-людському.

Без трішки не два роки, як обговорили мій рукопис, схвалили його (Ви з ним, дякувати, знайомі) – обговорили мій рукопис «Свято останнього млива», видавати його ніхто не береться (наш запальний «Прапор» – журнал – повівся зі мною, як бозна з ким і чим).

Десь понад три місяці тому це ж таки «Свято...» я послав до «Рад. письменника». Поки що ніяких вістей звідти, та й не заради цього я знову пишу Вам. Я дуже прошу Вас, Павле Архиповичу, як Людину прошу, як керівника письмен-

ників України – великою просьбою прошу як рідного брата, допомогти мені, все-таки, надрукувати романи. Бо куди ж мені далі? Бо що воно таке робиться? Не вистачає терпіння...

Цим таки часом я склав ще одну книгу. Передав її до журналу «Дніпро» і до вид. «Молодь». Сподіваюся. Великі роки сподіваюся, та й не знаю, чи вистачить моїх років, щоб справилися ті сподівання.

Бажаю Вам добра, будьте здорові!

26.02.1979.

З повагою Роговий».

Отже, «Свято...» знову повертається до «Радянського письменника».

От тільки незрозуміло, для чого. Може, щоб прочитати оце:

«№ 96. 22.03.79.

Шановний т. Роговий!

Рукопис Ваш такий далекий від життя і написаний такою архаїчною мовою, що не може бути і мови про підготовку його до видання.

Шкода, що Ви витрачаєте час на подібні вправи! Адже, живучи в селі та приглядаючись до життя, можна було б написати й щось більш корисне.

Ст. редактор П. Шарандак».

(Перед цим підписом стоїть «птичка» – можливо, підписував зовсім інший чоловік...)

«№ 721. 18.04.79.

Шановний Феодосію Кириловичу!

Прочитавши Ваші «відступи», які Ви назвали романом. Рукопис Вам повертали з редакцій неодноразово, і правильно робили, я не знаю жодної редакції, яка б його надрукувала. Ви скінчили свій твір 73 року, і дивно мені, – бачу, що розумна людина, й не вже не можна дотямкувати причин відмовлення та ґрунтовно переробити твір, а не одбуватися отакими мережками-закресленнями. Те не рятує.

Хилило не раз і мене кинути читати та відбутися відпискою, коли б не бачив, що списані сторінки талановитою рукою, що автор має спостережливе око, що картини не раз вихоплені з Посулля разом з россою, сонцем, а то й кров'ю. Талант, це таки рідкість, і як же образливо, що до нього не вистачає чи то звичайного людського розмислу, чи то досвіду, чи веде Вас упертість... Тоді на тому станьте й одкладіть твір на своє «після смерті». (От як треба ставати «героями», підібгавши хвоста!.. – Ю. Р.). Пишу так гостро й круто, бо не маю іншої ради. Шкода, що гине талант, але, підкреслюю, про публікацію твору в такому вигляді й не кладіть собі в голову думки. Кажу Вам з досвіду авторського, довголітнього редакторського.

1. Насамперед ідейний зміст твору. Шкодную навіть тратити слова на те, що переселення написано тільки з одного боку: «люди з бензопилами», «викорінюють дух»... То такі ж люди, як і Ваші земляки. Життя не спинити. Всі ми квилимо за левадами, половими волами, але прогрес неспинний. Ось у сусідньому з моїм селом голова переорав усі луки і болітця. У мене й зараз серце болить, а він на тих болотах бере по 45 центнерів. І навіть ті, що були на початку проти, віншують свого голову.

В. Распутін теж написав з одного боку, сварили його дуже, так то ж автор з іменем, і в нього трохи не так круто. Правда, люди з села бачать отих з пилами тільки під одним кутом, але є автор. Ну, нехай і автора заплеснула лірична хвиля. Дайте інший, супротивний текст Оляні. Вкладіть у її вуста оті розважливі слова, нехай вона «підправить» автора.

2. Ваше село нічим не відрізняється від села 16 століття.

Так, це село в плавнях, його мало зачепили переміни, і все ж... А то мовби й не було там колективізації, мовби не вернулися туди люди з фронтів громадянської війни. І взагалі у творі багато всіляких натяків, двозначностей. Дух і істинність Ви не раз вбачаєте в ночвах, коритах, кадівбах, в'юнах у мулі. Не в тому він, не це стежка прогресу. Так ми загинемо. Ми – нарід, увесь світ вже купається у ваннах... Не треба плутати народне з архаїчним. Над архаїчним можна потужити, й поплакати (як В. Земляк) і шукати нового.

3. В цьому ж плані – розташування сил у творі. Ну чого, чого Ви на перший план, у перших розділах випхали Машталіра – кримінального злочинця, потвору, виродка! Так, виродків, усілякі відхилення від норми зображувати легше. Вони – колоритні. Але яке його призначення в творі? Та від такого Машталіра сахнеться будь-який редактор.

Чому не Лядовського наперед? Якого, до речі, там треба хоч трохи розвинути. Мабуть, його сутність не тільки в тому, що він висватав попівну (знову характеристична риса, докола якої «крутиться» увесь образ), а й щось же він робив як бригадир, як комуніст. На те пішло все його життя. А Ви все те обминули.

Та вже й коли б Антін (Антип – Ю. Р.) Лемішка пішов наперед, то й то було б природніше. Все-таки трудяка.

А Лядовський і Машталір – це одна з головних ліній роману, її якось би ув'язати, виструнчити. Кінець Машталіра закономірний. Але тісніше б ув'язати. Може, Лядовський вивозить село, а Машталір шукає хрест і гине? Бо

той хрест... Історія Василя з хрестом – то химерія та й годі. Певно, що й Василем володіла якась думка, не з придуру ж поліз він на церкву, може, поліз щоб сподобатись Василю? Для неї зняв?

Тепер справи іншого порядку. Ваш твір – страшенно неорганізований. Це купа матеріалу. А назвали Ви його романом. Роман вимагає певного авторського втручання, організації, додумки. Бодай зовнішньої линви, якогось хоч умовного ланцюга. Можливо, такою хоч кволою вервечкою можуть бути розшуки автором Оляни...

...дещо з цього можна буде залагоджувати з редактором. Як і мову. Таке у Вас багатство фарб, така первісно багата мова, але там стільки плутанини, відступу від правопису, одмінного од усталеного вживання слів, що треба правити нещадно, але й уважно, аби не попсувати авторського стилю й не розгубити кольорів та запахів.

Передбачаю, що прочитавши мого листа, Ви схопитесь за голову. Вам видадуться мої зауваження несправедливими, а переробка неможливою. Щодо несправедливості – воля, як кажуть, Ваша, я написав Вам як колишній досвідчений редактор. Що ж до переробки...

Знову – з редакторського досвіду. Отак, хаотично були написані майже всі твори В. Земляка, які я друкував у «Дніпрі» і з яким редакція не легко працювала. Землякові книги я люблю неймовірно. А він умів змусити себе переробити. Праці у вас над книгою багато, але все залежить від Вас, від Вашої активності і спроможності мобілізуватися, а також порвати вже зв'язане, перев'язати наново. Я, наприклад, бачу, що перекорюється все досить просто. Повірте, збоку видніше. Думайте, зважуйте. Бо все це тільки «Інтродукція». Якби ви виконали мої побажання, то ще після рецензій і з редактором чекає на Вас прірва роботи.

Пишу все це Вам не тільки як секретар Спілки письменників, як просто письменник, що боліє за рідну літературу. Спілка не займається влаштуванням творів до друку, просто, в такому випадку ми б (чи принаймні я), змогли б порекомендувати видавництву уважно поставитися до вашого твору.

Ще раз повторюю, моя різкість продиктована тільки одним – якось Вам допомогти, зсунути твір з мертвої точки. Вам, як і кожному автору, дорогий кожен рядок, кожен образ, але це – як густий кущ, який треба розрізати, щось викинути, пересадити. Звичайно, мали б більшу користь від усної бесіди, якби у Вас знайшлась

можливість – приїжджайте, відрядження ми оплатимо у Спілці письменників.

З повагою
Секретар Правління Спілки письменників
України Ю. Мушкетик».

Коли у «Дзвоні» (№ 5, 1995) була опублікована «Довга дорога до „Свята...”», а в ньому цей лист, я отримав таке:

«Шановний Юрію Феодосійовичу!

З величезною прикрістю прочитав у журналі «Дзвін» Вашу публікацію. Воістину: будь-яке добро карається. Адже це моїм, тільки моїм «першопоштовхом», клопотом і навіть тиском було видано роман Вашого батька Феодосія Рогового «Свято останнього млива». Про це неодноразово заявляв Феодосій Кирилович, про це свідчать його дарчі написи на книгах, подарованих мені, про це знає, зокрема, Анатолій Дімаров. Та й ви б мали замислитися, чому це я взявся читати роман, неодноразово нищівно відхилений у видавництві, вже повернений авторові, то більше, ніхто мене об тім не просив (і автор також). Просто, в одній з розмов з Григором Тютюнником, той поміж іншим сказав, що є такий талановитий автор з Полтавщини, якому страшенно не щастить. Ось, мовляв, і цього разу... Я написав Феодосію Кириловичу, щоб він надіслав роман. Звичайно, мене не прикрашає лист до нього. Либонь, я сам тоді так трохи думав, мав «засвідчити» видавцям, що автор роман доопрацював у «потрібному ключі», а ще більше намагався, вже знаючи неймовірну непроступливість Рогового, схилити його до роботи. А працювати над романом було потрібно, зокрема, мені справді в подив, що автор був виніс наперед розділ про селянина-мародера (війна, мертві, а він пакує червоноармійську білизну) і «несмачний» розділ про бугая. А трохи ще й остерігався. Отож і кликав Рогового на розмову віч-на-віч. Мали б Ви поміркувати над тим, для чого я його кликав.

Ми поговорили з Феодосієм Кириловичем день, домовилися про розташування розділів, правки, стяжки і т. ін. І домовився я з своїм сусідом Анатолієм Дімаровим, що він прорецензує твір, а видавництво настійно переконував дати «Свято...» на рецензію Дімарову. І то ще був не кінець. Деякі видавничі редактори не хотіли брати твір на редагування...

З усмішкою згадую один епізод. Якось вже значно пізніше, автором ще кількох творів, які (принаймні один з них) не були вельми зичливо зустрінуті критикою, стермосований нею, зайшов до мого службового кабінету й круто сказав, що якби не оці два дурні, Мушкетик і Діма-

ров, то жив би я собі тихо, працював учителем і ніхто не шарпав би мені душу. Ми тоді вдоволь посміялися. І Феодосій з нами.

Либонь, Юрію Феодосійовичу, Вам би було потрібно розпитати в мене або в Дімарова про все те, або хоч заглянути в мою передмову до «Гріха без прощення», а так ви мене зарахували до батькових опонентів, незичливців і взагалі дідько до кого. А мені сумно й прикро. Оскільки, повторюю, ті клопоти взяв на себе добровільно і довів їх до кінця.

З повагою Ю. Мушкетик.

Р. S. Оте – справа зрушилась, почалося, отже, з мене.

Цих слів би вистачило, аби все пояснити, і отой напівезопівський мій лист».

Я, звичайно, відповів:

«Добридень, шановний Юрію Михайловичу!

Чесно кажучи, мене здивувала Ваша реакція на публікацію у «Дзвоні». Адже я не коментую жодним словом Вашого листа, а отже, ні в чому не звинувачую Вас. Навпаки. Мені здавалося, що саме Ваш лист дасть змогу тому, хто читатиме статтю, зробити висновок, що нарешті роман потрапив до рук чесноі людини, яка з погляду 1979 року оцінює написане. Адже на листі є дати. А в якому іншому стилі міг тоді писати державний чоловік? Саме це я мав на увазі, вставляючи уривок Вашого листа до статті. Впевнений, що розумний читач так сприйняв це. До речі, в тому ж 1979 році і я в пояснювальній записці КДБ писав, що «...розмов, які б компроментували видатних діячів партії і уряду, не вів» (ну, збрехав трохи...). І чи багато із нас писали щось інше? Як Ви бачили, я коментував дуже коротко і то відверті доноси, яких я не збираюся нікому і ніколи прощати. Впевнений, що, крім обов'язку, у людини повинна бути ще й совість.

Ні покійний Батько, ні я ніколи не ставили Ваше ім'я в число противників. І в статті далі згадуються імена Дімарова, Харчука, Тютюнника... Це люди, яких я глибоко поважав і поважаю донині. Якщо Ви пам'ятаєте, ще в 1992 році я звертався з проханням написати, хоча б коротко, спогади про Батька. Писав і Вам, і Дімарову, і ще більше як 60-ти людям. Дімаров кілька разів обіцяв, але здоров'я не дозволяло щось написати. На жаль, відгукнулися одиниці. Я зібрав ці та інші спогади, записи в щоденниках і записниках, інтерв'ю останніх років, листи і склав рукопис до 200 друкованих сторінок. Сподівався видрукувати десь до 70-річчя Батька. Звертався за допомогою до М. Шевченка – давнього знайомого і тепер вже теж державного чоловіка – нічого не пообіцяв, бо треба чимало грошей. (А

сподівався я, перш за все, на видавництво «Кри-
ниця» (полтавське).

Можливо, коли б жив Тарас Нікітін, щось
би було не так. Одним словом, рукопис є).

До 70-річчя Батька деякі матеріали з нього
друкувалися в обласних газетах. До речі, і
Ваша стаття «Перо зупинилося на півслові»,
друкувала обласна «Молода громада» 24.08.95.
«Полтавська Думка», зокрема, писала таке:
«...спогади-посвяти П. Ротача, І. Бокото,
М. Костенка, Ю. Мушкетика, Гр. Сивоконя й
інші засвідчують, що ці люди мали Рогового
за явище в нашій літературі цілком самобутнє,
хоча й по-дружньому вказували на деякі недо-
ліки його творів». Отже, ніде і ніхто не ставить
Ваше ім'я в число тих, хто противився виходу
«Свята»... Ще раз повторюю, що той Ваш лист я
особисто сприймаю як нормальну, чесну відпо-
відь. І дуже жалкую, що хтось, можливо, зрозу-
мів його по-своєму.

Якщо моя публікація у «Дзвоні» образила
Вас, я готовий офіційно вибачитися в будь-якій
прийнятній для Вас формі.

Всього Вам доброго.

З повагою Ю. Роговий. 11.10.95».

Та повернімося назад, у 1979 рік.

«Шановний Юрій Михайлович!

Спасибі Вам за мої печалі, яких Ви, либонь,
не заполегшили. Не перечу: думки Ваші мені на
поміч. Принаймні, вони хоч не знищують суті
мого твору, одначе... Василові не варто лізти
на церкву, щоб таким чином сподобатися Васи-
лині. А пишучи своє «Свято...», я не керувався
думкою про «виселення духу» (Ви чомусь каже-
те «викорінюють дух»). Бо це, мабуть, і не ро-
ман, і не «купи матеріалу», а «приватні» мотиви
прощання з найріднішим, якеś давучке відлун-
ня усім відомого полонеза...

Ви слушно твердите, що прогрес неспинний.
Я його собою нітрохи не пригальмовую, хіба що
упомірною. Гадаю, що було б краще, якби ду-
ховне завжди панувало над матеріальним, аніж,
як тепер, – от і всі мої «підніжки» прогресові...
Я теж, як і Ви, не скривився від отих 45 ц, які го-
лова «бере» на гектарі з отих переораних луків
та болітець, хоч для мене ця радість не повна, бо
до хліба, бо для життя ще треба отих переора-
них луків, отого припишлого болітця і хоч би
очеретянки, її голосу з-над болітця...

Затоплення ж сотень тисяч гектарів пло-
дучих земель – це, звиняйте, не прогрес, а без-
оглядне варварство во ім'я прогресу (моя книга,
як Вам відомо, зовсім не про це, хоч Іван Вла-
сенко – виходить, є такий критик – писав у сво-
їй першій на цю книжку рецензію, що «автор

проти всяких соц. перетворень». І що йому, ніж
вони, – краще «атомна війна» (передаю дослів-
но). За отаку страшну неправду Іванові – про-
цвітання, а для автора...

Радий зустрічі з Вами, Юрію Михайловичу.
Постараюся приїхати в один з ближчих десяти-
п'ятнадцяти днів. То буде втричі корисніше оцих
письмових уривків. Хотілося б їхати раніше, та
не знайду призову відпроситися: вчителю у
двох не зовсім, але сусідніх школах, і проситися
доводиться двічі.

З повагою Роговий.

24.04.79».

«Пробачайте за турботи,

шановний Юрію Михайловичу.

Старався й далі бути в невіданні, а з наді-
єю, але чомусь мені недобре відчувалося: ніби в
моєму «Святі...» порпається хтось не моєї лінії.
Може, це й не лиха людина, а так собі... ревно
чиновник, зовсім іншого розуміння і світу, і ре-
чей у ньому, зовсім інших чуттів людина з меха-
нічною рукою, котра не по своїй вині, а від роду
немає чуття до слова взагалі, до мого ж, приста-
рілого, – тим паче...

Водить вона механічною своєю рукою по
рядках тієї мови, яка зникає або майже зникла,
і, креслячи її з притиском, усміхається з від-
чуття виконаного обов'язку служби. А точніше
– вдоволено глумиться над мовою, що зникає –
зникла! – разом зі своїм місцем говору – з тися-
чами розселених посульських хат, в яких вона
колись жила, розкошувала...

Я свідомий того, що мова мого твору в
окремих місцях, може, аж перенасичена «ста-
рожитностями» (і це, природно, не всім до лю-
бові). Її можуть під прикриттям добрих намірів
чи допомоги авторові осучаснювати (скоріше
всього – «огазетнювати», пробачайте за дурне
слово) аж до невпізнання. Одначе пам'ятай, мій
неприхильнику, візьми, як можеш, її хвилину,
як заповіт умираючого. В такий (по-нашому)
критичний момент виникла потреба (а як на
мене – то й життєва необхідність) зареєстру-
вати це зникнення як зникнення явища. І цим
засвідчити його існування на землі – комусь
прийдешньому на щирі згадку чи, може, й на
велику втіху.

Якраз можливе насильство над мовою
«Свята...» і породило недобре передчуття,
змусило мене звернутися до Вас, Юрію Михай-
ловичу, мій нелукавий добродію.

Адже, зізнаймося, нерідко трапляється так,
що художню річ, творену людиною старомод-
ною (така вже в неї домогильна доля) править,
сиріч редагує, людина новітня – з новітніми ви-
могами, з новітніми (з «механізованими») чут-
тями або й зовсім без них до мови.

Прошу Вас, Юрію Михайловичу, зважити на мої міркування і, якщо книга справді готується до видання, передати їх людині під личиною її редактора. Буду пам'ятати Вашу прихильність, вираз істинної любові до нашої мови, до рідної культури.

Моє глибоке Вам шанування. Роговий.
24.09.1979, понеділок».

У цей самий час у видавництво «Молодь» був переданий рукопис другого роману – продовження «Свята...» – «Птахи летять до сонця» («Зрушені люди»). Пізніше, коли з нього «рецензенти» залишили самі «вишкварки», деякі уривки ввійшли до «Свята...». Так і відомий читачам цей «гібрид» двох романів, які до цього часу (кінець 2011 року) окремо не видавалися ніколи.

Видавництво «Молодь»:

«Шановний тов. Роговий!

Ваш рукопис в редакції прози вивчено, про-
рецензовано. Висновок редактора та рецензен-
та один: твір рекомендувати до друку ще рано.
Рукопис повертаємо, рецензію додаємо.

З повагою зав. редакцією прози А. Михай-
ленко».

Рецензія справді додавалася – на 13 сто-
рінках. Немає, мабуть, потреби наводити всю
ту гидь, яку було вилито на голову і душу авто-
ра. Рецензент – Ол. Гижа – справно відробив на
шматок (чи чарку?) у своїх «хазяїв» – Господь
їм суддя. (Вже пізніше ця Гижа візьметься пере-
кладати «Біблію»!)

Видавництво «Радянський письменник»,
29.11.79 року.

«Шановний Феодосію Кириловичу!

На прохання редакції рукопис Вашого ро-
ману прочитав відомий український радянський
письменник А. Дімаров. Як на нашу думку, він
об'єктивно оцінив Ваш твір. Гадаємо, що рецен-
зія А. Дімарова допоможе Вам у подальшій ро-
боті. Рукопис повертаємо.

З повагою в. о. зав. прози Ю. Чикирисов».

Свою рецензію – гостру і доброзичливу –
А. Дімаров закінчив так: «...Тому мені й здаєть-
ся, що видавництво повинне серйозно зацікави-
тись цим рукописом. Поставитись до нього хай
суворо й вимогливо, але з великою доброзичли-
вістю й повагою до того, що вже є, що вже має
право на життя, що засвідчує про неабиякий
письменницький хист Феодосія Рогового. І зро-
бити все, аби «Свято останнього млива» заяви-
лося на прилавках книжкових крамниць.

Це, до речі, залежить також від автора. В
значній мірі од автора...»

І так на шостому (!) році блукання-буцання
роман нарешті було уважно прочитано, належ-
но оцінено і рекомендовано до друку. Правда,
до того «друку» залишалося ще довгих три (!)
роки.

«Дорогий Федосю!

Я одержав твого листа... сумного, на грані
розпачу: «все більше людей ждуть – апетитно
ждуть – моєї погибелі». Мені тобі не личило б
сього писати, бо ти знаєш (а може, й ні?), скіль-
ки я зробив і для тебе, і, зокрема, для «Млива».

Вчора, 11.02. с.р., я був у видавництві «Рад.
письменник», у зава сучасної літератури Чики-
рисова, і він сказав мені, що твій роман іде. Ре-
дактором його буде Борис Харчук. Він працює у
«Р. П.» нештатним редактором, написав (після
всіх турбот з боку хороших людей) блискучий
редвисновок і запропонував себе (з честю) в ре-
дактори.

Отож, вітаю. На Гижу не зважай.

Твій Григір. 12.02.80 р.».

А Григору залишалося жити лише (!!!) три
тижні...

«Дорогий мій Гришо, найдорожчий!

Я такий радий од твоїх новин, що не знайду
слів для виразу. Батько казав мені, а батько-
ві казав дідусь, а дідусеві казав прадід (я дітям
своїм кажу і внукам повторюю), що найдобрі-
ша вода з свого колодязя. З сусідського коли
п'єш, то часто гірчить і пересихає в роті. То ж
нап'ємось в дорогу з свого рідного та й пожи-
вем, та й підемо далі – бодай не зблудитися з
Глибокого Шляху.

Твій Феодосій. 17.02.80 р.».

У рецензії Борис Харчук писав: «Мені ніко-
ли не доводилося читати раніше будь-що Фео-
досія Рогового. Не знаю, чи він уже десь друку-
вався. Тому мені дуже приємно констатувати,
що в його особі наша література має ще одного
й то непересічного письменника.

Роман «Свято останнього млива» заслуго-
вує на те, щоб його видавати... Правда, рукопис
вимагає редагування, але редагування особли-
вого: вдумливого й вкрай обережного. Мовна
стихія Ф. Рогового така яскрава, така багата,
що її не можна причісувати.

В той же час, рукопис дуже брудний. Чи-
мало сторінок перекреслено й закреслено. А
може, їх варто б поновити?

Маємо цікаву, самобутню книгу, яку треба
дати людям».

Нарешті 1982 року роман Феодосія Рого-
вого «Свято останнього млива» було видру-
ковано. У березні 1992 року за нього ж йому
було вручено Державну (Національну) премію

України імені Т. Г. Шевченка. 4 травня Батько помер...

Людина, котра пережила Голодомор 33-го, піднялася із шахт Вестфалії, голод 47-го... не витримала «смакувальників красного слова»...

Перед цим роман двічі висувався на здобуття Державної премії СРСР. Першого разу, в останню мить, прізвище Рогового «випадково» забули вписати до списку, відісланого до Москви... Другого – самі «смакувальники» попрацювали ліктями...

Якось в одному з останніх своїх інтерв'ю Феодосій Роговий сказав, що повинен написати за життя п'ять романів – так йому віщувалося уві сні. Встиг написати (частково і видрукувати), практично, п'ять-шість – «Гріх без прощення» – залишився незакінченим; «Скажи мою кончину, Господи» – лише у задумах.

Тож хочеться запитати у всіх нас – скільки має прожити на білому світі український письменник, щоб встигнути написати і видрукувати свої, Богом відпущені, романи? Скажи, Господи?

3. Чиє «Серце прагне любові»?

Після завершення написання роману «Свято останнього млива» Ф. Роговий пише роман «Санько і Марта» (він же «Марта Смоляр прагне вірного кохання», «Серце прагне любові», «Над Дніпром»), який, побувавши тричі у видавництві «Молодь», перетворився на повість «Над Дніпром». У скороченому варіанті вона була опублікована в журналі «Прапор» (№ 6, 1984), тобто через десять років після написання і вже після виходу роману «Свято...». Тому важко говорити про те, чи виконала повість покладені на неї завдання.

А як тепер мені здається, роман «Санько і Марта» повинен був «допомогти» «Святу...», ставши на той час актуальним, молодіжним, показати різноплановість автора, відкинути звичування в «архаїчності, залюбуванні волами, левадами»... Хоч мовою та композицією дуже нагадував «Свято...».

Першого разу (8.04.1975) рецензія І. Куштенка з «Молоді» була в цілому прихильна, хоч і без схвальної рекомендації:

«Шановний Феодосію Кириловичу!

Прочитав ваш роман. У мене немає зауважень до стилю і майже немає зауважень до письма в цілому, хоч, в окремих моментах, письмо нерівне, вимагає певного доопрацювання.

І без сумніву можу сказати, що твір написано рукою талановитого прозаїка.

Ви вмієте тонко відчувати психологічний стан героя, спостерегти хід його думок, вмієте схопити настрої природи й лаконічно перенести її на сторінки свого твору.

Та коли перегорнеш останню сторінку роману, то створюється враження, що Ваша річ у художньому відношенні ще не завершена.

І найосновніше, чого бракує роману, так це стрункого, динамічного сюжету.

...На мою думку, життям не підтверджується і той факт, що в романі майже всіх героїв показано однаковими. ...Не зовсім чітко виписано й ідею в романі.

...Який же висновок?

Тема роману «Марта Смоляр шукає своє місце» (була й така назва – Ю. Р.) цікава, цілком підходить для видавництва ЦК ЛКСМУ «Молодь».

Якщо Ви, Феодосію Кириловичу, прислухаетесь до моїх зауважень, допрацюєте роман, то певен, ми зможемо пропонувати його до видавничих планів і читач матиме гарну річ.

Творчих Вам удач!

З повагою в. о. зав. редакції сучасної укр. прози Ів. Куштенко».

Другого разу (20.01.1976) рецензія теж була в основному прихильна і теж без «благословіння».

«Шановний тов. Роговий!

Повертаємо Ваш рукопис «Марта Смоляр прагне вірного кохання», з рецензією на нього письменника Віктора Близнеця. Твір ще потребує авторського допрацювання в плані ідейної чіткості, викінченності образів головних персонажів тощо.

Бажаємо Вам творчих успіхів!

Зав. редакції сучасної прози Д. Головка».

В. Близнець писав: «Маємо справу з серйозним письменником – це перше й головне враження від прози Ф. Рогового, від його роману «Марта Смоляр...». Письменник уважно вдивляється в наше динамічне життя, в ті процеси, які відбуваються зараз на селі і в місті; його особливо цікавить сучасна молодь, міграція юнаків і дівчат в індустріальні центри; шукання ними (і часом нелегко) свого життєвого місця й призначення.

...Про мову. Роман написано в монологічній формі, причому монологи-розповіді Санька і Марти чергуються. Форма нелегка: вона вимагає від письменника стильової майстерності, вміння створити кілька різних мовних партитур. На жаль, Роговий не дуже переобтяжує себе індивідуалізацією мови героїв... Стиль невідстояний, нерівний. У виробничих описах автор збивається на «індустріальну» прозу довгими рядами асоціацій, з нагромадженням тяж-

ких конструкцій, ніби підробляється під стиль П. Загребельного... Роговий – прозаїк з досвідом, він знає напевно: найтяжчі муки – писати просто. Просто й правдиво... Мені весь час згадувалась проза Віктора Астаф'єва: як просто, довірливо, без претензій він пише! І водночас – яка глибина в зображенні народного життя, яка сила думки й образу! Думаю, і Ф. Роговому треба більше довіряти собі, своєму голосові: хай він звучить просто, щиро, природно, без форсування інтонацій, без потуг на високу інтелектуальність або заглиблену філософічність... На цьому шляху, на шляху суворої художності простоти і правди, ідейної чіткості, народної ясності в усіх своїх морально-етичних підосновах, на цьому шляху, такому близькому для автора, і слід шукати йому успіху.

З повагою Віктор Блинець».

І нарешті третя спроба опублікувати роман у «Молоді» остаточно «відбила охоту» продовжувати змагання. Тим більше, що змагатися доводиться на двох фронтах – у цей самий час «Свято...» так само мандрує по редакційних столах, так само радять «доробити, дописати, переосмислити, ідейно вдосконалити, чітко окреслити, спростити» і врешті-решт... – «викинути».

Читаючи рецензії, інколи починаєш думати, що автор навмисно пише свої твори, аби дратувати шановних рецензентів та редакторів, а вони намагаються «дотягти» їх до ідеалу. Цікаво було б прочитати «внутрішні» рецензії на «маститих» авторів.

«10.11.1977.

Шановний тов. Роговий!

На жаль, ми змушені повернути Ваш рукопис «Марта Смоляр прагне вірного кохання». Твір потребує докорінного допрацювання в плані вчинків і дій головних персонажів, їх ідейних засад. Сподіваємося, рецензія Ю. Кочерги Вам допоможе в цьому. Бажаємо творчих удач!

Зав. редакції сучасної прози ви-ва «Молодь» Д. Головка».

Далі додавалась розлога (13 ст.) рецензія автора «Кавалерійської атаки» (На радість майбутнім читачам, я не буду цитувати цієї гіді-гиді «на люди»: хай кане разом з автором!).

Відповідь на цю «рецензію» Ф. Роговий дав у листі до В. Козаченка (подано у «Довгій дорозі до „Свята...“»). А таких «рецензентів» наша покійна бабуся Марія мовчки тричі хрестила, прохаючи в Господа полегшити їхню душу, додавши розуму...

Пізніше (1985 року), коли вже йшла чергова боротьба за вихід роману «Поруки для бать-

ка», Ф. Роговий спробував видати – тепер уже «Над Дніпром», окремою книгою у видавництві «Прапор». Але і тут спроба знову виявилася невдалою, і від неї залишилася хіба що несхвальна рецензія Валерія Шевчука – дивним чином схожа на попередню – «слуги» однакові в служінні «хазяям».

Усі згадані тут «рецензії» писані різними людьми і в різні роки. Один хтось, очевидно, писав із переконань, інший – з переляку, третій – із заздрості... Об'єднає їх одне – несприйняття іншої людини, іншої думки, іншого таланту, іншого способу мислення і стилю письма. Чим інакшим можна пояснити написане одним із них про «шпроти», яких «ми і в Києві не бачимо?» Невже голодом на «шпроти»?

Звідси гіркий висновок: ми нищили і нищимо одне одного своїми ж власними руками. «Зовнішнім» після «наших» вже немає чого робити...

Врешті-решт роман «Санько і Марта» таки було видруковано в значно скороченому вигляді. Повість не стала помітним явищем у літературі, і сьогодні навіть важко сказати, як високо ставив її і сам автор. Та невже твір не мав права на існування?

Коли Феодосія Рогового запросили на комісію по роботі з молодими авторами (а «молодим» він залишався все життя), він писав: «Сподіваюся, що ближчими днями зумію переглянути книгу «Санько і Марта» – також запропоновану «Молоді», і надіслати її в комісію для огляду чи аналізу людьми, які сумлінно зацікавлені в справедливій оцінці літературного твору. Потрібно переглянути лише заради того, щоб вона мала хоч посередній зовнішній вигляд – креслено її та перекреслено... Другого примірника не маю».

До речі, ті «креслення і перекреслення» залишилися на рукописі й сьогодні – як свідчення людської глупоти.

В одному із записників Феодосія Кириловича Рогового є таке:

«За своє життя мене сто разів обходили, часто забували, іноді затискували і навіть переслідували – та це не моє вже діло, це діла Доли (Судьби); моє діло служити (Совісті) ревно, не розглядаючи по сторонах».

4. Мої «Поруки для батька»

Минають роки. Все далі віддаляється живий образ Батька, все більше напружуєш уяву, щоб пригадати його мову, його ходу, його посмішку... Все частіше запитуєш себе, як би він оцінив твої вчинки, все частіше відчуваєш відсутність його підтримки, відсутність можливос-

ті вивіритись... Та залишається відчуття святого обов'язку не зрадити, довести до логічного завершення те, чого не встиг Він.

А робити є що. До цього часу залишається неопублікованою книга оповідань «Задумані вікна» (покалічені «Провідини»); «преміальний» роман «Свято останнього млива» – залишається «гібридом» власне «Свята...» і роману «Зрушені люди» («Птахи летять за сонцем»); коли вийшли «Поруки для батька» (теж «преміальні»), то автор не знав, радіти йому чи плакати – так безжально був пошматований цей роман; роман «Великі поминки» друкувався в журнальному варіанті і великі роки (!) чекає видання книгою; практично завершений «Гріх без прощення» вийшов журнальним варіантом у черкаському «Холодному Ярі», дякуючи Григорію Білоусу... То як же можна заспокоїливо про творчий набуток Феодосія Рогового? Спочатку треба хоч би видрукувати написане... А 2012-го минає 20 років, як автор не з нами...

Опрацьовуючи творчу спадщину Феодосія Рогового, вибудовуємо таку хронологію появи рукописів його романів:

1. Свято останнього млива (232 сторінки машинопису): 1972–1973.
2. Над Дніпром (176 ст.): 1973–1974.
3. Зрушені люди (200 ст.): 1976–1978.
4. Поруки для батька (318 ст.): 1982–1984.
5. Великі поминки (410 ст.): 1986–1988.
6. Гріх без прощення (277 ст., незакінчений): 1990–1992.

За життя автора жоден (!) із цих творів не був опублікований в оригінальному написанні!

В останні рік-два Батько збирав матеріали для написання «Повісті для Григора» – своєрідної сповіді до товариша і побратима. У ній він хотів описати шлях свого «Свята...», якого Григир Тютюнник так і не дочекався; про ту підтримку, яку надавав Григир. Не встиг... Я довго боявся доторкатися до того всього, але врешті мусив, бо хто ж? Розумію, що вийшло не те і не так, але поправити вже немає кому...

Перед тим, як десь публікувати написане, я відіслав частину своєї «Довгої дороги до „Свята...“» Віталію Ковалю. Він добре знав і Батька, і Григора, і я хотів почути його думку. Незабаром отримав листа, а згодом – ще одного.

«3 березня 1994.

Дорогий Юрій Феодосійович!

Уже весна, слава Богу дожив до весни й почав потроху щось писати. Отоді після лікарні, в мене був мікроінфаркт, не міг жодного слова написати, жодного. І не те, що не міг, а відбулось якесь дивне виключення, що перо вислизало

з рук. Читав, думав, кипів, горів думками, а навіть до елементарних листів не міг звестися. Отак жодного рядка ні січень, ні лютий. Не міг перейти через якусь грань.

То Ви вже мені, грішному, вибачте, я все розумію.

Ваша «Дорога до „Свята...“» мене потрясла, перечитав і думав. Написана прекрасно, можна буде десь надрукувати і для книги підійде (мається на увазі книга спогадів – Ю. Р.), але, я думаю, Ви цим не обмежитесь і напишете ще про Батька, ніхто так не напише, як Ви, з різними деталями, синівським поглядом. Бо ми всі спекулянти, як і були на тій многотрудній дорозі, неуважні, неспівчутливі, заздрісні, одним словом, чорні. Шкода, що Ви прислали мені перший примірник, але хай він у мене ще побуде. Може, й я десь поспитаю дати у друк, може, щось буде у Вас».

«26 травня 1994.

Дорогий Юрію! Страшний матеріал Ви написали, я оце ще раз його перечитав, вибухонебезпечний, треба багато сміливості, щоб хтось його перечитав, оприлюднив. Отак убивали письменника, видатного письменника, чого б у нього серце не боліло... Зробив собі деякі виписки з документів, якщо буду використовувати, то з Вашого дозволу, а повністю все те пробуйте самі опублікувати (будь-де, хоч в обласній пресі, аби було зафіксоване).

У мене болить серце, а писати про Феодосія Рогового правду дуже важко, в мені все закипає. Тільки трохи почав працювати взагалі, декілька статей надрукував, особливо в «Українській газеті», які викликають гнів і неласку новітніх літбюрократів і кон'юктурників, нових негідників, які знов перелицювалися і правлять в незалежній Україні. Роговому було важче, ніж навіть Хвильовому в ті часи чи Архипу Тесленку – в ще раніші. Якщо Бог дасть сили, спробую щось написати. Не гнівайтесь на мене, дуже мені нелегко, а вглиблюватись в життє, в трагедію видатного письменника, якого й зараз не включають в хрестоматії і не видають, сили треба волячої. Найкраще тоді було написав Михайло Шевченко, і він ще обіцяє, обіцяє Олексій Дмитренко, з молодих – В'ячеслав Медвідь. Час іще настане, час осягнення Феодосія Рогового.

Будьте здорові! Не ображайтесь на мене. Якщо буде нагода, радий був би побачитись. Заходьте».

Я написав листа Романові Федоріву у «Дзвін»: «Надсилаю Вам свою статтю «Довга дорога до „Свята...“» (Слово для Батька)». Вибачайте, що до Вас, а не у якийсь територіально

ближчий журнал. Наскільки я зрозумів, його мало хто наважиться друкувати... Знаю, що «Дзвін» давно вже не з лякливих, тому й наважився звернутися до Вас. Якщо маєте можливість, то допоможіть. Буду Вам щиро вдячний. 11.10.1994».

У п'ятому номері за 1995 рік матеріал був опублікований. «Вибуху», правда, ніякого не сталося і слава Богу. Дехто був образився, і я вибачився, хоча ні перед ким не завинив... Такий у нас жалісливий рід. А «знаючі» люди кажуть, що так не можна, що треба бути твердим. А ми цього ніколи не вміли, і ті ж «знаючі» люди добре про це знали...

До 70-річчя Батька я вже підготував збірку спогадів, відгуків, рецензій «Мое життя – то творення любові» – так називалось одне з останніх його інтерв'ю. Перед цим написав більше шістдесят листів-прохань відгукнутися. Дехто відгукнувся, і я їм щиро вдячний. При допомозі та підтримці добрих людей (особлива подяка Петрові Петровичу Ротачу) збірка вийшла у видавництві «Книжковий світ» Миколи Даниловича Малахути в Луганську (а кажуть, що Луганськ геть зрусіфікований... наша «закордонна» Полтава «скромно» промовчала).

А 22 червня 2000 року в Кіровоградському педагогічному університеті імені Володимира Винниченка успішно відбувся захист дисертації на звання кандидата філологічних наук. Тендітна молода жінка Люба Зубак змогла прочитати і зрозуміти Рогового краще, ніж чимало «елітних» чоловіків у нашій славній Україні. Називалася робота «Творчість Феодосія Рогового. Проблематика і стиль», науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Григорій Клочек. Ця наукова робота закінчується рядом висновків, серед яких останні два:

«...10. Звернувшись до живого розмовного мовлення, Феодосій Роговий значно розширює жанрові можливості сучасного українського роману. Широко використаний ним «зовнішній» монолог, чергуючись з авторськими коментарями, надає зображенню об'єктивності й одночасно лірико-філософського відтінку, дозволяє вводити необмежену кількість дійових осіб з виразно індивідуалізованими рисами. Завдяки цьому романи Рогового позбавлені будь-якої штучності, літературної «академічності», словесної бравати, характерних для тогочасної «соцреалістичної» літератури. Мова його творів звичайна, буденно-розмовна, без метафоричних ефектів і поетичних перенесень, зате багата, колоритна й повна тієї природної граціозності, якої вона набуває в устах людей з глибоким змістом, багатим життєвим досвідом.

Сила таланту Феодосія Рогового в тому, що він умів слухати свій народ. На думку письменника, достовірніше, точніше, мудріше за сам народ про його життя не розповість ніхто. Уже на початку творчого шляху автора звинуватили в тому, що він підійшов до проблеми спорудження Кременчуцької ГЕС як «відсталый хуторянин», з позицій «мокловодівської тітки». Але одна із його творчих установок якраз і полягала в тому, щоб показати дійсність очима отих мокловодівських дядьків і тіток, які на собі відчули всю «грандіозність соціалістичних перетворень». У їхньому безпосередньому баченні й розумінні постають з романів картини нелегкого життя українського села «колгоспної» доби.

11. Проза Рогового помітно зорієнтована на досвід світової літератури II-ої половини XX століття. У творчості українського письменника виявляємо риси, що зближують його з багатьма зарубіжними майстрами, зокрема такими, як Г. Гессе, Т. Бернхард, Н. Саррот та ін. Найзагальніші з них – відмова від об'єктивно-традиційного письма...

Незважаючи на жорсткі художньо-стилістичні обмеження, спричинені пануванням у літературі єдиного художнього методу (соцреалізму), Феодосій Роговий зумів використати найновіші досягнення світової літератури і, органічно злутувавши їх в індивідуальну творчу систему, створив свій, цілком оригінальний стиль, свою неповторну поетику. Тому недооцінка, ігнорування чи забуття, якого останнім часом несправедливо зазнав письменник, веде до збіднення, спрощення уявлень про літературний процес на Україні 70–80 років.

Творчість Рогового – це яскраве, самобутнє явище в нашій сучасній літературі, що заслуговує уваги як з боку літературознавчої науки, так і вдумливого, зацікавленого читача».

Євген Пашковський у листі-відгукові на збірку спогадів написав: «Ф. Роговий мені був завше цікавим. Як стилістові й живому мовникові, по-старосвітськи кажучи, знавцеві життя, йому серед його покоління не було рівних – в цьому, в першу річ, вбачається мені його негаразди видавничі. Заздрість для українців давно замінила порозуміння й патріотизм, знання і вміння витворювати чесну ієрархію скрізь – від мистецтва до політики... Головне те, що його все ж вдалось залишити, бо більше в Україні такого вже ніхто не втне, не напише...»

І вже зовсім сьогоднішнє Юрія Ананка в «Книзі радості»:

«Читаю Феодосія Рогового. Аби ще два місяці тому мені хто сказав, буцім я вважати-му, що найкращі в світі книги написані українською мовою, я розреготався б йому в лице. Найкращі – у моєму, звісно ж, баченні. А може, й нашому – з Феодосієм... Читаю, зупиняючись над кожним реченням і смакуючи розумінням вживання й місцезнаходження в ньому саме цього слова. І сам сміливішаю – в слові, в відчутті, у поведінці».

...А в мене перед очима наша остання Зустріч.

Третє травня 1992 року. Батько сидить за столом і дописує «Гріх без прощення». Каже, що вже знає, чим завершити і розпочати новий роман «Скажи мою кончину, Господи»... Домовляємося наступного дня всією родиною йти на сільське кладовище до моєї бабусі Марії, а

його Матері, та до мого брата Борі, а його Сина, – наступав Поминальний Понеділок.

На прощання Він якось довго-довго дивився на нас – дітей і онуків – і мовчав. Всі ніби про щось здогадувались, але боялися признатися...

Між 3-ю і 4-ю годинами ранку в наше вікно постукали: «Ви спите?! А там помер батько!!!» Ті шість кілометрів до Нього я їхав Вічність, хоча на спідометрі було за сто. Я поспішав, я хотів ще поговорити, бо не все сказав... Хоча знав, що вже не встигаю...

У хаті сиділа почорніла Мати, на ліжкові лежав Батько, а на долівці валявся розбитий телефон... Мати не змогла викликати лікаря і тепер німо докоряла собі, що не встигла нагріти йому води для ніг...

Мамо, не Ви були винні... Так сказав Господь...

2011 р.